

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України**

**Методичні рекомендації
до семінарських занять та самостійної роботи з
вибіркової освітньої компоненти**

ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Житомир – 2026

УДК 930.2(072)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету ім. І. Франка,
протокол № 12 від 26 червня 2026 р.*

Рецензенти:

Кондратюк Ю. С., кандидат історичних наук, доцент кафедри журналістики та філософських студій Державного університету «Житомирська політехніка».

Махорін Г. Л., кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Білобровець О. М., доктор історичних наук, професор кафедри історії України Житомирського державного університету ім. І. Франка.

Сичевський А. О. Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи з вибіркової освітньої компоненти «Історичне джерелознавство». Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2026. 104 с.

Методичні рекомендації до семінарських занять та самостійної роботи містять перелік основних проблем вибіркової освітньої компоненти «Історичне джерелознавство», плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи з основною та додатковою літературою, інтернет-ресурсами до тем, перелік питань до заліку, критерії оцінювання навчальних досягнень, окреслені принципи організації самостійної роботи.

Для бакалаврів історичного факультету денної форми навчання.

УДК 930.2(072)

© А. О. Сичевський, 2026
© ЖДУ ім. І. Франка, 2026

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Розподіл навчального часу за темами та видами роботи.....	8
Тематика лекцій.....	13
Семінарські заняття	27
Принципи організації самостійної роботи.....	74
Перелік питань до заліку.....	79
Критерії оцінювання навчальних досягнень здобувачів.....	83
Основна література.....	84
Додаткова література.....	85
Інтернет-ресурси.....	102

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма вивчення навчальної дисципліни «Історичне джерелознавство» складена для підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету історії, права та публічного управління.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є комплекс знань про теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства, а також методи пошуку, відбору, аналізу та критичної інтерпретації історичних джерел як основи наукової реконструкції минулого в контексті загальноукраїнського розвитку.

Програма навчальної дисципліни складається з модуля:

Модуль I. Теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства та основні групи джерел з історії України.

Освітня компонента «Історичне джерелознавство» викладається на II курсі бакалаврату, в I семестрі.

На вивчення освітньої компоненти відводиться 120 годин, 4,0 кредити ECTS.

Форма проведення занять: лекції, семінарські заняття.

Мета вивчення освітньої компоненти: сприяти в оволодінні знаннями про комплекси джерел з історії, їх зміст, репрезентативність і значення для історичного дослідження; формування вмій та навичок наукового аналізу джерел з історії України, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного розвитку; поглиблення історичних знань студентів шляхом ознайомлення із комплексами джерел з історії України та їх інтерпретацією в наукових дослідженнях.

Основними цілями вивчення освітньої компоненти є:

- формування вмій та навичок наукового аналізу джерел з історії України, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного розвитку;

- поглиблення історичних знань студентів шляхом ознайомлення із комплексами писемних джерел з історії України та їх інтерпретацією в наукових дослідженнях;

- робота студентів з історичними джерелами для ґрунтовного оволодіння майбутнім істориком фактичним матеріалом з історії України та сучасними методами джерелознавства.

Результати навчання
Здобувач повинен знати:

- історичну термінологію та понятійно-категоріальний апарат, наукову періодизацію історичних процесів;
- основні концепції теорії та етапи розвитку історичної науки, її сучасні досягнення;
- основи методології «Історичного джерелознавства», роботи з історичними джерелами з дисципліни та опрацювання історичного матеріалу;
- методологічні засади навчання історії.

Здобувач повинен вміти:

- працювати з різноманітним джерелами, володіти сучасними теоретичними та практичними основами джерелознавства;
- застосовувати систему наукових історичних знань з навчальної дисципліни «Історичне джерелознавство» у програмній площині навчального предмета;
- характеризувати неупереджено та об'єктивно історичні події та особистості різних історичних періодів.

Набуття soft-skills:

1. Базові комунікативні навички, які допомагають розвивати відносини з людьми, підтримувати розмову, ефективно вести себе в критичних ситуаціях при спілкуванні з оточуючими.
2. Навички self-менеджменту: допомагають ефективно контролювати свій стан, час, процеси.
3. Навички ефективного мислення, які допомагають зробити навчання більш системним.

Розвиток компетенцій за чотирма основними напрямками:

1. Комунікація:

- переконання і аргументація
- нетворкінг: побудова і підтримка відносин
- ведення дискусій
- проведення презентацій
- самопрезентація
- публічні виступи
- командна робота
- спрямованість на результат

2. Управління собою:

- управління емоціями
- управління стресом
- управління власним розвитком
- планування і цілепокладання
- тайм-менеджмент
- ентузіазм, ініціативність, наполегливість
- рефлексія

3. Мислення:

- системне мислення
- креативне мислення
- структурне мислення
- логічне мислення
- пошук і аналіз інформації
- вироблення і прийняття рішень
- проектне мислення
- тактичне і стратегічне мислення

4. Управлінські навички:

- управління виконанням
- планування
- постановка задач
- мотивація
- контроль за реалізацією завдань
- наставництво – менторінг, коучінг
- ситуаційне керівництво і лідерство
- ведення нарад
- управління проектами
- управління змінами
- делегування

Програмно-технічне забезпечення освітньої компоненти

Освітній процес забезпечується використанням технічного обладнання (комп'ютерів, мультимедійного обладнання), у тематичних кабінетах, в аудиторіях, де наявний вільний доступ до мережі Інтернет.

Методична карта освітньої компоненти

Модуль I. Теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства та основні групи джерел з історії України	
Тема 1.	Предмет і завдання історичного джерелознавства
Тема 2.	Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела
Тема 3.	Класифікація історичних джерел
Тема 4.	Методика дослідження часу та місця створення джерела
Тема 5.	Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного походження з історії України найдавнішого часу
Тема 6.	Літописання та актові джерела давньоруського часу
Тема 7.	Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.
Тема 8.	Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.
Тема 9.	Діловодство та описові твори кінця XVIII – початку XX ст.
Тема 10.	Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.
Тема 11.	Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари XX ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ ТА ВИДАМИ РОБОТИ

Структура освітньої компоненти

Назви тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Всього	У тому числі					Всього	У тому числі				
		Лекції	Семинарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття		Лекції	Семинарські заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	Індивідуальні заняття
Модуль I. Теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства та основні групи джерел з історії України												
Тема 1. Предмет і завдання історичного джерелознавства	11	1	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 2. Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела	11	1	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 3. Класифікація історичних джерел	11	1	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 4. Методика дослідження часу та місця створення джерела	11	1	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 5. Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного	12	2	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-

походження з історії України найдавнішого часу												
Тема 6. Літописання та актові джерела давньоруського часу	12	2	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 7. Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.	12	2	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 8. Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.	12	2	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 9. Діловодство та описові твори кінця XVIII – початку XX ст.	12	2	2	-	8	-	-	-	-	-	-	-
Тема 10. Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.	8	2	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Тема 11. Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари XX ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела	8	2	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-
Разом за модулем 1	120	18	22	-	80	-	-	-	-	-	-	-
Усього годин	120	18	22	-	80	-	-	-	-	-	-	-

Теми лекційних занять
(денна форма навчання)

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет і завдання історичного джерелознавства	1
2	Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела	1
3	Класифікація історичних джерел	1
4	Методика дослідження часу та місця створення джерела	1
5	Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного походження з історії України найдавнішого часу	2
6	Літописання та актові джерела давньоруського часу	2
7	Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.	2
8	Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.	2
9	Діловодство та описові твори кінця XVIII – початку XX ст.	2
10	Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.	2
11	Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари XX ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела	2
Всього:		18

Теми практичних/семінарських занять
(денна форма навчання)

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет і завдання історичного джерелознавства	2
2	Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела	2
3	Класифікація історичних джерел	2
4	Методика дослідження часу та місця створення джерела	2
5	Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного походження з історії України найдавнішого часу	2
6	Літописання та актові джерела давньоруського часу	2
7	Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.	2
8	Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.	2
9	Діловодство та описові твори кінця XVIII – початку XX ст.	2
10	Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.	2
11	Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари XX ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела	2
Всього:		22

Самостійна робота
(денна форма навчання)

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Предмет і завдання історичного джерелознавства	8
2	Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела	8
3	Класифікація історичних джерел	8
4	Методика дослідження часу та місця створення джерела	8
5	Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного походження з історії України найдавнішого часу	8
6	Літописання та актові джерела давньоруського часу	8
7	Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.	8
8	Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.	8
9	Діловодство та описові твори кінця XVIII – початку XX ст.	8
10	Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.	4
11	Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари XX ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела	4
Всього:		80

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

Модуль I. Теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства та основні групи джерел з історії України

Лекція № 1. Предмет і завдання історичного джерелознавства

Історичне джерелознавство є спеціальною галуззю історичної науки, яка вивчає походження історичних джерел, теорію та методику їх використання. Його витоки сягають античності, де вже застосовувалися елементи критичного аналізу джерел. Як самостійна система наукових знань джерелознавство сформувалося в епоху Просвітництва. Значний внесок у його розвиток зробили гуманісти доби Відродження, французькі історики XIX ст., німецька школа Леопольда фон Ранке, позитивісти, школа «Анналів». В Україні становлення джерелознавства пов'язане з літописанням княжої доби, козацькими літописами, діяльністю Києво-Могилянської академії, археографічних комісій, наукових шкіл В. Антоновича та М. Грушевського. Після відновлення незалежності України розпочався новий етап розвитку, пов'язаний із відкриттям архівів, поверненням зарубіжної джерельної спадщини та модернізацією методології.

Предметом джерелознавства є закономірності формування джерельної бази історичної науки, виникнення й функціонування історичних джерел та їх використання в історичних дослідженнях. Виділяють три групи закономірностей: виникнення джерел і відображення ними історичної реальності; функціонування джерел у процесі історичного пізнання; розвиток самого джерелознавства в системі історичної науки. Методологічною основою є принципи історизму, об'єктивності та всебічності. Вони передбачають вивчення джерела в конкретних історичних умовах його створення, критичне ставлення до інформації та комплексне використання джерельної бази.

До теоретичних завдань належать розробка загальної теорії джерелознавства, вивчення природи історичних джерел, їх функціонування та понятійного апарату науки. Практичні завдання полягають у пошуку, виявленні, аналізі, критиці та інтерпретації джерел, забезпеченні історичних досліджень достовірними фактами

та формуванні наукового знання. Основними функціями джерелознавства є пізнавальна, світоглядна та прогностична. У сучасних умовах особливого значення набуває подолання застарілих ідеологічних підходів та впровадження нових методів дослідження джерел.

Важливим завданням джерелознавства є впорядкування системи понять і термінів. Розвиток науки потребує перегляду застарілих дефініцій, уточнення наукового апарату та впровадження нових понять, що відповідають сучасному рівню досліджень. В Україні значну роль у цьому процесі відіграли спеціальні довідники з джерелознавства та історичної термінології. Впорядкована термінологія є показником зрілості й розвитку науки.

Сучасне джерелознавство історії України спрямоване на збагачення джерельної бази, подолання фальсифікацій та спотворень історичного минулого, а також відмову від застарілих підходів до інтерпретації джерел. Актуальними проблемами залишаються пошук і виявлення нових джерел, повернення історичних пам'яток із зарубіжжя, ліквідація прогалин у джерельній базі, розкриття нових інформаційних можливостей уже відомих джерел та застосування сучасних методів джерелознавчої критики.

Лекція № 2. Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела

Джерелознавство тісно пов'язане з комплексом спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, серед яких архівознавство, музеєзнавство, археографія, бібліографія, палеографія, сфрагістика, дипломатика та ін. Ці дисципліни допомагають виявляти, зберігати, описувати, систематизувати та досліджувати історичні джерела. Вони забезпечують можливість правильно сприймати давні тексти, встановлювати їх авторство, час і місце створення, а також готувати джерела до наукового використання. Джерелознавство використовує методи цих наук і водночас узагальнює результати їхньої роботи.

Наприкінці ХХ ст. сформувався новий підхід до розуміння джерелознавства. Історичне джерело почали розглядати як спільний об'єкт різних гуманітарних наук, що сприяє міждисциплінарним дослідженням. Сучасне джерелознавство вивчає систему відносин «людина – твір – людина», де джерело виступає засобом передачі

інформації між поколіннями. Важливого значення набула когнітивно-інформаційна концепція, яка поєднує теорію інформації та класичне джерелознавство і розглядає історичне джерело як продукт свідомої людської діяльності та явище культури.

Поняття історичного джерела поступово змінювалося відповідно до розвитку історичної науки. У сучасному розумінні історичне джерело визначається як носій історичної інформації, що виник у процесі розвитку природи й суспільства та відображає різні сторони людської діяльності. Наприкінці ХХ ст. сформувалися три основні підходи до його трактування. Найбільшого поширення набув культурологічний підхід, відповідно до якого історичне джерело розглядається як створений людиною продукт культури. Водночас у джерелознавстві утверджується розуміння джерела як носія інформації про минуле.

Історичне джерело є носієм різноманітної інформації про минуле. Інформація може розглядатися у широкому значенні як сукупність усіх відомостей, що містяться в джерелах, і у вузькому значенні – як відомості, вже введені до наукового обігу. Дослідники виділяють соціальну та історичну інформацію джерела. За концепцією І. Ковальченка інформація має прагматичний, семантичний і синтаксичний аспекти, тобто кожне джерело характеризується метою створення, змістом і формою фіксації відомостей. Важливим є також виявлення прихованої інформації, яка може відображати світогляд, психологію та особливості життя людей певної епохи.

Масові історичні джерела становлять великі комплекси однотипних документів, створених у процесі діяльності державних установ, організацій або суспільства загалом. Їх значення полягає у можливості виявлення закономірностей суспільного розвитку на основі значної кількості фактів. Вивчення таких джерел потребує спеціальних методів обробки інформації, систематизації даних та використання кількісних підходів. Масові джерела є важливою основою для дослідження демографічних, соціальних, економічних і політичних процесів.

Лекція № 3. Класифікація історичних джерел

Із проблемою історичних джерел безпосередньо пов'язана проблема їх систематизації та класифікації. Зі зростанням кількості

джерел виникла необхідність їх упорядкування для полегшення наукового використання. Систематизація покликана зробити джерела доступними для дослідника, згрупувати їх, допомогти у пошуку необхідних фактів та визначенні обсягу матеріалу для вивчення. Класифікація являє собою логічну операцію поділу джерел на групи за суттєвими ознаками, виявленими подібностями та відмінностями. Вона не є самоціллю, а виступає засобом поглибленого вивчення джерел та їх інформаційного потенціалу.

Під класифікаційною схемою розуміють систему параметрів групування джерел за певними домінуючими ознаками. У джерелознавстві сформувалися різні підходи до класифікації. Й. Дройзен поділяв джерела на ненавмисні, навмисні та змішані. Е. Бернгейм виділяв залишки та традицію. Е. Фрімен класифікував джерела за носієм інформації на речові, писемні та словесні. А. Ксенопол поєднав критерії мети створення та носія інформації. К. Ерслев розподіляв джерела за способом відображення історичного факту. Також застосовується класифікації за походженням та призначенням джерел.

Типологічна класифікація ґрунтується на споріднених ознаках кодування та передачі інформації. Вона є однією з найпоширеніших у джерелознавстві та використовується як у науковій роботі, так і при створенні музейних колекцій та експозицій. Поділ джерел на типи має умовний характер, але дозволяє систематизувати різноманітні пам'ятки історії та культури. Конкретні підходи до типологізації визначаються темою дослідження, його метою, хронологічними та географічними межами, а також змістом і походженням джерел.

Родові та видові класифікації базуються на спорідненості внутрішніх ознак джерел. Рід являє собою сукупність джерел, що історично склалася та характеризується спільними ознаками, функціями і структурою. У межах писемних джерел виділяють два роди – документальний та оповідний. До основних видів писемних джерел належать літописи, законодавчі пам'ятки, акти, діловодна документація, статистичні матеріали, документи особового походження (мемуари, щоденники, листування, спогади) та періодична преса. У сучасній історичній науці найбільш результативною вважається видова або типо-видова класифікація, хоча будь-яка система класифікації залишається певною мірою умовною.

Лекція № 4. Методика дослідження часу та місця створення джерела

Визначення часу створення джерела є одним із найважливіших завдань джерелознавчого аналізу. Датування дозволяє встановити історичні обставини виникнення джерела, з'ясувати його місце серед інших пам'яток та оцінити достовірність повідомлень. Для цього використовують як безпосередні вказівки на дату, так і непрямі ознаки, що відображають історичну епоху створення документа.

Пряма часова інформація міститься безпосередньо в тексті джерела у вигляді дат, хронологічних вказівок, згадок про конкретні роки, місяці, дні або історичні події. Такі відомості дають можливість досить точно визначити час подій або створення документа. Особливо цінними є джерела, в яких подаються не лише роки, а й конкретні календарні дати.

Якщо у джерелі відсутні прямі дати, використовуються непрямі часові ознаки. До них належать особливості мови, стилю викладу, змісту документа, згадки про історичних осіб, установи, події та суспільні явища. Аналіз таких даних дозволяє встановити приблизний час створення джерела або часові межі описуваних подій.

Синтез часової інформації полягає в узагальненні результатів аналізу всіх часових ознак джерела. Після зіставлення прямих і непрямих даних дослідник формулює обґрунтований висновок щодо часу виникнення документа або події. Такий підхід забезпечує більш точне та науково виважене датування.

Пряма просторова інформація представлена у джерелі безпосередніми вказівками на місце створення документа або місце перебігу подій. Це можуть бути назви міст, сіл, держав, регіонів, установ чи інших географічних об'єктів. Такі відомості дають можливість визначити локалізацію джерела та історичних фактів.

Непряма просторова інформація встановлюється через аналіз змісту джерела. Для цього враховуються місцеві особливості мови, географічні реалії, адміністративний поділ, господарські та культурні ознаки, що можуть свідчити про певну територію походження документа. Такі дані особливо важливі тоді, коли прямих вказівок на місце створення немає.

Синтез просторової інформації передбачає узагальнення всіх виявлених ознак для встановлення місця створення джерела або локалізації подій. Поєднання прямих і непрямих просторових характеристик дозволяє розглядати джерело в конкретному історичному та географічному середовищі, що є необхідною умовою його наукової інтерпретації.

Лекція № 5. Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного походження з історії України найдавнішого часу

Епіграфічні пам'ятки – це написи, виконані переважно на камені, граніті, мармурі та інших твердих матеріалах. В античному світі вони використовувалися для фіксації законів, постанов, важливих подій, надгробних написів і пам'ятних текстів. До епіграфічних джерел належать також графіті – написи, нанесені на стіни споруд, посуд та інші предмети. Для історії України важливими є античні написи Північного Причорномор'я, а також знахідки берестяних грамот і написів давньоруського часу.

Найважливішим давньогрецьким автором, який залишив відомості про населення українських земель, був Геродот. У своїй «Історії» він подав комплексний опис природи, населення, господарства, побуту та культури Північного Причорномор'я від Дунаю до Дону. Цінні відомості про племена, що населяли територію сучасної України, містяться також у працях Гіппократа, Діодора Сицилійського, Страбона, Плінія Старшого та Птолемея. Хоча ці джерела не відображають безперервного історичного процесу, вони є важливими орієнтирами для вивчення найдавнішої історії України.

Важливими джерелами з історії Русі є твори візантійських авторів. Особливе значення має праця Костянтина Порфирородного, в якій наведено відомості про дніпровські пороги, руські посольства та особливості Русі.

Арабські автори IX–XI ст. залишили численні свідчення про слов'ян і Русь. У своїх творах вони описували побут, одяг, звичаї, поховальні обряди та суспільне життя населення. Водночас повідомлення різних авторів часто суперечать одне одному. Наприклад, одні автори стверджували, що слов'яни не допускають чужинців, інші повідомляли про гостинність русів. Значну увагу арабські письменники приділяли питанням походження народів, їх

мови та політичної організації. Незважаючи на окремі неточності й фантастичні елементи, їхні твори є цінним джерелом для вивчення ранньої історії Русі.

Лекція № 6. Літописання та актові джерела давньоруського часу

«Повість минулих літ» є найвизначнішою пам'яткою давньоруського літописання та основним джерелом з історії Русі. Оригінал літопису не зберігся, тому дослідники використовують його пізніші списки. Вивчення тексту дозволило виділити кілька редакцій та реконструювати протографи твору. Літопис містить відомості про походження слов'ян, утворення Руської держави, діяльність князів та найважливіші події політичної історії. Особливе значення пам'ятка має для дослідження ранньої історії східних слов'ян та Київської Русі.

Київський літопис є продовженням «Повісті минулих літ» і охоплює події XII ст. Його основна увага зосереджена на політичному житті Києва, міжкнязівських відносинах, боротьбі за великокнязівський престол та зовнішньополітичних подіях. Літопис містить значний фактичний матеріал про суспільне життя, військові походи та діяльність князів. Як історичне джерело він дає змогу простежити процеси політичної роздробленості Русі.

Галицько-Волинський літопис є головним джерелом з історії Південно-Західної Русі XIII ст. У ньому висвітлюються події в Галицькому та Волинському князівствах, діяльність князів, боротьба з зовнішніми ворогами та міжнародні зв'язки держави. Літопис вирізняється високим літературним рівнем і містить цінні відомості про політичний розвиток українських земель після занепаду Києва.

Літописна традиція Русі формувалася як єдина система, тому між південноруським і північноруським літописанням існували тісні зв'язки. Літописці використовували спільні джерела, запозичували окремі повідомлення та продовжували попередні літописні зводи. Це сприяло збереженню багатьох відомостей про історію Русі та формуванню загальноруської історичної традиції.

«Руська Правда» є найважливішою пам'яткою права Київської Русі. Вона дійшла до нас у кількох редакціях, серед яких виділяють розширену та скорочену. Документ відображає розвиток правових

відносин, соціальну структуру суспільства, систему покарань та судочинство. Норми «Руської Правди» дають можливість досліджувати економічні, соціальні та правові аспекти життя давньоруського суспільства.

До актових джерел X–XV ст. належать договори, грамоти, дарчі записи, судові документи, князівські розпорядження та інші офіційні акти. Вони відображають правові, економічні та соціальні відносини свого часу. Актові матеріали класифікують за походженням, змістом і функціональним призначенням. Їх характерною особливістю є офіційний характер, наявність усталених формул та юридичне значення зафіксованих відомостей.

Лекція № 7. Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.

Важливу групу джерел з історії України XII–XVI ст. становлять польські хроніки. Їх автори висвітлювали політичні події, міжнародні відносини, боротьбу за українські землі, особливості життя населення та діяльність правителів. Польські хроністи залишили значний фактичний матеріал про становище українських земель у складі Польського королівства та Великого князівства Литовського. Ці твори мають значення для вивчення історії середньовічної України, хоча потребують критичного аналізу з огляду на позицію авторів та політичні умови їх створення.

Після входження українських земель до складу Польщі та Великого князівства Литовського значного поширення набули актові документи загальнодержавного характеру. До них належать привілеї, грамоти, законодавчі акти, постанови центральних органів влади та інші офіційні документи. Вони відображають систему управління державою, правове становище населення, земельні відносини, податкову політику та адміністративний устрій українських земель. Ці акти є одним із найважливіших джерел для дослідження соціально-економічної та політичної історії України пізнього середньовіччя.

Особливе місце серед джерел займають Коронна та Литовська метрики – великі комплекси канцелярських документів, у яких містяться копії державних актів, привілеїв, судових рішень, розпоряджень і листування. Вони є важливим джерелом для вивчення історії українських земель у складі Польщі та Литви. Значна кількість документів з історії України зберігається в

польських архівах і містить відомості про адміністративний устрій, земельні володіння, соціальні відносини та діяльність органів влади.

Важливе значення для дослідників мають польські археографічні видання, у яких опубліковано значні комплекси актових і діловодних документів. Такі публікації зробили доступними для наукового використання матеріали державних канцелярій, судів, органів місцевого управління та інших установ. Опубліковані документи дозволяють вивчати різні аспекти політичної, соціальної та економічної історії українських земель у XII–XVI ст.

Цінним джерелом є спогади, хроніки та історичні описи іноземних авторів, які відвідували українські землі або збирали відомості про них. У цих творах містяться відомості про населення, господарство, військову справу, міста, торгівлю, звичаї та політичне становище України. Незважаючи на певну суб'єктивність авторів, такі твори суттєво доповнюють інформацію, що міститься в місцевих джерелах, і дають можливість ширше відтворити історичну картину українських земель XIV–XVI ст.

Лекція № 8. Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.

Одну з найважливіших груп джерел козацько-гетьманської доби становлять актові та діловодні документи. До них належать універсали гетьманів, документи Богдана Хмельницького, грамоти, листування, матеріали військових канцелярій, царські акти, ревізії, капітули, матеріали Генерального слідства про маєтності та Рум'янцевський опис. Ці документи відображають державний устрій Гетьманщини, земельні відносини, соціальну структуру суспільства, систему управління та господарське життя українських земель XVII–XVIII ст.

У XVII ст. з'являються узагальнюючі історичні твори, які прагнули подати цілісну картину минулого українських земель. Серед найвідоміших пам'яток цього часу важливе місце посідають Хроніка Феодосія Сафоновича та «Синопис». Вони стали помітним етапом розвитку історичної думки, поєднуючи літописну традицію з прагненням до систематичного викладу історичних подій. Для цих творів характерним було широке використання попередніх джерел та літописних матеріалів.

Козацькі літописи стали важливим явищем української історичної думки. Літописи Самовидця, Самійла Величка, Григорія Граб'янки та інших авторів не лише фіксували події свого часу, а й пов'язували їх із попередньою історією України. Вони спиралися на документи військових канцелярій, універсали, грамоти, листи, усні перекази, історичні думи та народні пісні. Козацькі літописи є цінним джерелом для вивчення Визвольної війни та історії Гетьманщини.

«Опис України» Г. Боплана є однією з найвідоміших пам'яток іноземного походження про українські землі XVII ст. Праця містить цінні відомості про природні умови, населення, господарство, побут, військову справу та козацтво. Значення твору підтверджується його включенням до важливих археографічних видань, підготовлених для наукового використання.

Відомості іноземних авторів про події Визвольної війни та козацьку Україну суттєво доповнюють українські джерела. У своїх записках, щоденниках і описах вони висвітлювали військові події, діяльність Богдана Хмельницького, особливості козацького устрою, побут населення та міжнародне становище України. Такі свідчення мають важливе значення для зіставлення інформації різного походження та більш повного відтворення історичних подій середини XVII ст.

Лекція № 9. Діловодство та описові твори кінця XVIII – початку XX ст.

Законодавчі акти належать до найважливіших джерел офіційного походження. До них відносяться закони, укази, маніфести, постанови, статuti, положення та інші нормативні документи. Вони відображають розвиток державного управління, правових відносин і суспільного устрою. Значну роль відіграла кодифікаційна робота, спрямована на впорядкування та систематизацію законодавства, а також підготовку офіційних видань законодавчих матеріалів.

Діловодна документація охоплює широкий комплекс матеріалів державних установ, органів місцевого управління, судів, маєтків та підприємств. До таких джерел належать розпорядження, рапорти, донесення, журнали, протоколи, листування, реєстри, звіти та інші документи поточного управління. Особливе значення

мають судові матеріали, які містять відомості про правові відносини, соціальні конфлікти та повсякденне життя населення. Діловодні документи є цінним джерелом для дослідження адміністративної, економічної та соціальної історії.

Наприкінці XVIII ст. були створені масштабні описи українських намісництв, які містили відомості про адміністративний поділ, населення, господарство, природні умови та історичні особливості окремих регіонів. Особливе значення мають описи 1781 р., виконані під керівництвом А. Милорадовича, праця А. Шафонського про Чернігівське намісництво, а також описи Харківського та Київського намісництв. Ці матеріали є важливим джерелом для вивчення України кінця XVIII ст.

У XIX – на початку XX ст. значного поширення набули статистико-топографічні та військово-топографічні описи. Вони містили детальні відомості про географічне положення, населення, економіку, транспорт, природні ресурси та стратегічні особливості регіонів України. Такі праці створювалися для адміністративних, військових і наукових потреб.

Для вивчення історії західноукраїнських земель важливе значення мають кадастрові та описові матеріали австрійського часу. Особливо цінними є Йосифінська та Францисканська метрики, які містять відомості про земельні володіння, населення, податки, господарство та адміністративний устрій. Ці документи дають можливість досліджувати соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель наприкінці XVIII – у XIX ст.

Лекція № 10. Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.

Переписи населення є одним із найважливіших видів статистичних джерел. Вони містять відомості про чисельність населення, його статевий та віковий склад, соціальний стан, професійну структуру, рівень грамотності, національний та конфесійний склад. Матеріали переписів дозволяють досліджувати демографічні процеси, міграції, урбанізацію та зміни в соціальній структурі суспільства. Завдяки масовому характеру вони забезпечують можливість комплексного аналізу населення окремих регіонів і держави загалом.

Економічна статистика охоплює матеріали про розвиток промисловості, сільського господарства, торгівлі, транспорту, фінансів та інших галузей господарства. До неї належать статистичні збірники, звіти державних установ, матеріали земств, відомості про виробництво та економічні показники. Ці джерела відображають господарський розвиток українських земель та дозволяють простежити економічні зміни упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Для радянського періоду характерне значне розширення статистичного обліку. Органи державної статистики збирали інформацію про промислове виробництво, сільське господарство, трудові ресурси, фінанси та соціальну сферу. Водночас використання цих джерел потребує критичного підходу, оскільки статистичні матеріали часто створювалися в умовах ідеологічного контролю та могли відображати офіційну державну позицію.

На початку XX ст. українська періодика стала важливим джерелом суспільно-політичної інформації. Газети та журнали висвітлювали питання національного руху, культури, освіти, економіки та громадського життя. Періодичні видання відображали настрої різних суспільних груп, сприяли поширенню національної свідомості та формуванню громадської думки.

У Західній Україні преса відігравала важливу роль у політичному та культурному житті населення. Періодичні видання висвітлювали діяльність політичних партій, громадських організацій, розвиток освіти та культури, економічні й суспільні проблеми. Газети та журнали стали важливим джерелом для дослідження національного руху та суспільних процесів першої половини XX ст.

Преса радянського періоду була важливою складовою системи державної ідеології. Її класифікація ґрунтувалася на рівні видання, території поширення, цільовій аудиторії та функціональному призначенні. Газети й журнали містили значний фактичний матеріал про політичне, економічне та культурне життя, однак потребують ретельного джерелознавчого аналізу через вплив цензури та ідеологічної спрямованості публікацій.

Лекція № 11. Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари ХХ ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела

Документи політичних партій є важливим джерелом для вивчення суспільно-політичного життя України ХХ ст. До них належать програми, статuti, резолюції, декларації, відозви, протоколи засідань, листування та ін. матеріали. Вони відображають ідеологічні засади партій, їх політичні цілі, організаційну структуру та практичну діяльність. Особливе значення ці документи мають для дослідження українського національного руху та боротьби за державність. Документи більшовицької партії та Комуністичної партії Західної України містять інформацію про політичну діяльність комуністичного руху, партійне будівництво, соціально-економічну політику та ідеологічну роботу. До цієї групи належать постанови, рішення з'їздів і конференцій, програмні документи, інструкції, звіти та матеріали партійних органів. Використання цих джерел потребує критичного підходу через їхню виразну ідеологічну спрямованість.

Важливе місце серед джерел доби Української революції займають актові документи Української Центральної Ради та Української держави гетьмана П. Скоропадського. До них належать універсали, закони, постанови, накази та інші нормативні акти. Ці документи відображають процес формування української державності, створення органів влади, визначення правового статусу громадян та організацію державного управління.

Джерельну основу для вивчення державотворчих процесів УНР та ЗУНР становлять законодавчі акти, урядові постанови, міжнародні угоди, дипломатичне листування та діловодна документація державних установ. Вони висвітлюють процес створення органів влади, організацію державного управління, військового будівництва та міжнародної діяльності українських державних утворень.

Конституції УРСР та інші законодавчі акти відображають еволюцію державного устрою радянської України, систему органів влади та механізми державного управління. Вони визначали правовий статус республіки, компетенцію органів державної влади, принципи організації суспільного життя та економіки. Ці документи є основним джерелом для вивчення політичної історії УРСР.

Після проголошення незалежності України сформувалася нова система законодавства, спрямована на розбудову суверенної демократичної держави. Основу цієї групи джерел становлять конституційні акти, закони України, нормативні документи органів державної влади та інші правові акти. Вони відображають процес становлення сучасної української державності, реформування політичної системи та розвитку правових засад функціонування держави.

Важливе місце серед джерел новітньої історії займають мемуари, спогади, щоденники та інші документи особового походження. Вони містять свідчення безпосередніх учасників і очевидців історичних подій, відображають їхні погляди, оцінки, настрої та особистий досвід. Разом із тим мемуари мають суб'єктивний характер, оскільки автори часто подають події через призму власних переконань, політичних симпатій і життєвого досвіду. Тому їх використання потребує обов'язкового зіставлення з іншими видами джерел – законодавчими актами, діловодною документацією, пресою, статистичними матеріалами та архівними документами. Незважаючи на певну суб'єктивність, мемуари залишаються важливим джерелом для вивчення історії України ХХ ст., оскільки дозволяють глибше зрозуміти людський вимір історичних подій.

Мемуаристика видатних діячів історії України. Усна історія (Oral History): методика запису та верифікації спогадів. Методологія аналізу фото- та кінодокументів. Електронне діловодство. Інтернет як джерело (архіви соцмереж, веб-сторінки, форуми).

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Модуль I.

Теоретико-методологічні засади історичного джерелознавства та основні групи джерел з історії України

Семінарське заняття № 1.

Предмет і завдання історичного джерелознавства

Мета: ознайомити студентів із зародженням та етапами розвитку історичного джерелознавства; розкрити зміст предмета, методологічні засади, функції та завдання дисципліни; засвоїти джерелознавчу термінологію та проаналізувати актуальні джерелознавчі проблеми в історії України.

Основні поняття: історичне джерело, джерелознавство, джерелознавчий аналіз, джерелознавчий синтез, методологія джерелознавства, джерельна база, джерелознавча термінологія.

План

1. Зародження та основні етапи розвитку історичного джерелознавства
2. Предмет та методологічні засади історичного джерелознавства
3. Завдання та функції історичного джерелознавства
4. Джерелознавча термінологія
5. Джерелознавчі проблеми історії України

Реферати:

1. Еволюція теоретичних підходів до визначення предмета історичного джерелознавства
2. Становлення джерелознавства як спеціальної галузі історичної науки в епоху Просвітництва
3. Роль джерелознавчих методів у сучасних історичних дослідженнях

Питання на самостійне опрацювання:

1. Співвідношення понять «джерелознавство» та «архівознавство»
2. Функції історичного джерела у процесі пізнання минулого

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення історичного джерелознавства як наукової дисципліни
2. Які основні етапи розвитку джерелознавства можна виділити в історіографії?
3. У чому полягає різниця між джерелознавчим аналізом та джерелознавчим синтезом?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.
3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.
4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.
5. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.
6. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Мартьянов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління

при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

2. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>

3. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>

4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>

5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>

6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>

7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>

9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>

10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 2.

Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела

Мета: поглибити розуміння місця джерелознавства в структурі історичної науки; виявити специфіку зв'язків джерелознавства зі спеціальними історичними дисциплінами;

проаналізувати еволюцію поняття «історичне джерело» та опанувати сучасні концепції роботи з масовими джерелами.

Основні поняття: історичне джерело, наукова інформація, джерельна база, спеціальні історичні дисципліни, масові джерела, концепції джерелознавства, інформаційний потенціал джерела.

План

1. Зв'язок джерелознавства зі спеціальними історичними дисциплінами
2. Головні концепції сучасного джерелознавства
3. Еволюція поняття «джерело» в працях вітчизняних та зарубіжних науковців
4. Проблема інформації джерела
5. Масові історичні джерела

Реферати:

1. Трансформація поняття «історичне джерело» від позитивізму до постмодерністських підходів у науці
2. Взаємодія джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін у процесі атрибуції джерел
3. Теоретико-методологічні виклики при роботі з «масовими» джерелами: кількісні та якісні підходи
4. Проблема об'єктивності та суб'єктивності історичного джерела: дискусії у сучасній історіографії
5. Інформаційний потенціал історичного джерела: від статичного опису до системного аналізу даних

Питання на самостійне опрацювання:

1. Класифікація джерел як основа структуризації джерельної бази історичної науки
2. Особливості відображення історичної дійсності в різних видах джерел
3. Проблема «білих плям» та відсутності джерельної інформації для певних періодів історії

Питання для самоконтролю

1. Яке місце посідає джерелознавство в системі історичних наук і які його зв'язки з іншими гуманітарними дисциплінами?
2. Які існують головні концепції сучасного джерелознавства та у чому полягають їхні відмінності при трактуванні природи джерела?
3. Як змінювалося трактування терміну «історичне джерело» в українській історіографії від ХІХ до ХХІ ст.?
4. У чому полягає сутність проблеми «інформації джерела» і якими методами вона отримується?
5. Чим характеризуються масові історичні джерела та як змінилася методика їхнього опрацювання з розвитком комп'ютерних технологій?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.
3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.
4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.
5. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.
6. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп.

секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

2. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>

3. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>

4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>

5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>

6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>

7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>

9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>

10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 3. Класифікація історичних джерел

Мета: опанувати понятійний апарат систематизації джерел; проаналізувати ключові підходи до класифікації; розкрити особливості типологічної, родової та видової класифікації в контексті сучасного джерелознавства.

Основні поняття: класифікація, систематизація, типологічна класифікація, родова класифікація, видова класифікація, джерелознавчий комплекс, класифікаційні критерії.

План

1. Поняття систематизації та класифікації історичних джерел
2. Основні схеми класифікації джерел
3. Типологічна класифікація історичних джерел
4. Родова і видова класифікація історичних джерел

Реферати:

1. Еволюція принципів класифікації історичних джерел в українській та європейській історіографії
2. Проблема перехресної класифікації: як уникнути дублювання при систематизації джерельного масиву
3. Особливості класифікації джерел новітнього часу (аудіовізуальних та електронних)
4. Методологічне значення видової класифікації для критичного аналізу документа
5. Роль системного підходу в класифікації джерел як передумова їхнього комплексного дослідження

Питання на самостійне опрацювання:

1. Критерії поділу джерел на письмові, речові, усні та етнографічні
2. Відмінність між поняттями «група джерел» та «тип джерел».
3. Проблеми класифікації комплексних (синтетичних) джерел

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає різниця між систематизацією та класифікацією історичних джерел?
2. Які існують основні критерії (ознаки) для проведення класифікації історичних джерел?
3. Що таке типологічна класифікація і як вона співвідноситься з родовою та видовою?

4. Які переваги та недоліки мають найбільш поширені схеми класифікації джерел в сучасній науці?

5. Чому класифікація є важливим етапом джерелознавчого дослідження?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.

2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.

3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.

4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.

5. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.

6. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Мартьянов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

2. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>
2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>
3. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>
4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>
6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 4.

Методика дослідження часу та місця створення джерела

Мета: засвоїти методи атрибуції історичних документів; навчитися розрізняти пряму та непряму інформацію про час і місце створення; оволодіти навичками синтезу даних для встановлення автентичності джерела.

Основні поняття: датування, атрибуція, хронологія, географічна локалізація, внутрішня критика, зовнішня критика, палеографічні дані, анахронізм.

План

1. Методика датування історичних фактів

2. Аналіз прямої часової інформації
3. Аналіз непрямой часової інформації
4. Синтез часової інформації
5. Аналіз прямої просторової інформації
6. Аналіз непрямой просторової інформації
7. Синтез просторової інформації

Реферати:

1. Методи «зовнішньої» та «внутрішньої» критики джерела при встановленні часу його виникнення
2. Роль палеографії, дипломатики та епіграфіки у датуванні середньовічних документів
3. Проблеми просторової локалізації джерел, створених в умовах міграцій або відсутності чітких кордонів
4. Хронологічні анахронізми як інструмент виявлення фальсифікацій або пізніших вставок
5. Технології сучасного природничо-наукового датування (радіовуглецевий аналіз та інші) у джерелознавчій практиці

Питання на самостійне опрацювання:

1. Особливості датування актових документів різного походження
2. Методичні прийоми виявлення місця створення джерела за мовними та діалектними ознаками
3. Проблема «протографа» та «списку» в контексті датування тексту

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає відмінність між прямою та непрямую часовою інформацією джерела?
2. Яким чином проводиться синтез даних для остаточного встановлення дати створення документа?
3. Яке значення для атрибуції місця створення джерела мають дані дипломатики?
4. Які методи використовуються для верифікації (підтвердження) просторової інформації, що міститься в тексті?

5. Які типи помилок найчастіше виникають при спробах датувати джерело лише на основі непрямих даних?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.
3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.
4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.
5. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.
6. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.
2. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал.
URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>
3. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>
4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>
6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 5.

Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного походження з історії України найдавнішого часу

Мета: проаналізувати значення епіграфічних джерел; ознайомитися з відомостями про населення України в античних джерелах.

Основні поняття: епіграфіка, античні джерела, візантійські хроністи, арабська географічна традиція, Русь, лапідарні написи.

План

1. Епіграфічні пам'ятки
2. Відомості про населення на території України у творах давньогрецьких авторів
3. Писемні пам'ятки візантійських та західноєвропейських авторів про Русь VI–XI ст.

4. Арабські автори про Русь

Реферати:

1. Антична епіграфіка Північного Причорномор'я як джерело з історії грецьких колоній
2. Образ «варварів» у працях візантійських істориків
3. Арабські географічні твори як джерело для вивчення соціальної структури давньої Русі
4. Порівняльний аналіз відомостей західноєвропейських та візантійських авторів про ранню Русь

Питання на самостійне опрацювання:

1. Значення праць Геродота для вивчення ранньої історії України
2. Особливості сприйняття етнічних процесів на українських землях у європейській літературі
3. Проблема достовірності іноземних джерел про ранньослов'янські племена

Питання для самоконтролю

1. Що таке епіграфіка і які типи пам'яток вона вивчає?
2. Які ключові античні автори залишили відомості про племена на території сучасної України?
3. Чим відрізняється погляд на Русь візантійських авторів порівняно з латиномовними джерелами?
4. Яке значення мають праці арабських авторів для вивчення побуту населення України?
5. Які основні труднощі виникають під час інтерпретації іншомовних джерел про ранню історію Русі?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.

3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.

4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.

5. Макачук С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.

6. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.

7. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

2. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>

3. Ізборник : історія України ІХ–ХVІІІ ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>

4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>

5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>

6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 6.

Літописання та актові джерела давньоруського часу

Мета: дослідити феномен давньоруського літописання та вивчити пам'ятки актового права.

Основні поняття: літопис, Повість минулих літ, Київський літопис, Галицько-Волинський літопис, Руська Правда, списки, редакції, актові матеріали.

План

1. «Повість минулих літ»: редакції, списки, протографи
2. Київський літопис
3. Галицько-Волинський літопис
4. Зв'язок південноруського літописання з північноруським
5. «Руська Правда» («розширена» та «скорочена»)
6. Інші актові матеріали X–XV ст. Класифікація та форми актових матеріалів

Реферати:

1. Текстологічний аналіз «Повісті минулих літ»: складність визначення першоджерела
2. Особливості стилю та ідеологічного спрямування Галицько-Волинського літопису

3. «Руська Правда» як джерело права та соціально-економічних відносин доби Київської Русі

4. Проблема використання літописних зводів як історико-літературних пам'яток

Питання на самостійне опрацювання:

1. Роль Нестора-літописця у формуванні давньоруської історіографічної традиції

2. Особливості юридичної термінології «Руської Правди»

3. Історія вивчення та публікації літописних пам'яток України

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняються «Повість минулих літ», Київський та Галицько-Волинський літописи за змістом і структурою?

2. Яке значення для історичної науки має поняття «протограф»?

3. Які основні редакції «Руської Правди» відомі науці і в чому їхня різниця?

4. Які типи актових матеріалів (грамоти, угоди) побутували на українських землях у X–XV ст.?

5. Яким чином літописні тексти відображають взаємозв'язки між різними центрами давньої Русі?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.

2. Вілкул Т. Л. Літопис і хронограф. Студії з домонгольського київського літописання. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 518 с.

3. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.

4. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.

5. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.

6. Макаруч С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.

7. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.

8. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Грамоти XIV ст. Пам'ятки української мови / упоряд. М. М. Пещак. Київ : Наукова думка, 1974. 219 с.

2. Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упоряд. М. Крикун, О. Піддубняк; Вступ. ст. М. Крикуна. Львів, 2008. 1220 с.

3. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

4. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

5. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів : 2004. 1285 с.

6. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ, 1965. 164 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>

3. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>
4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>
6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 7.

Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.

Мета: виявити особливості іноземних актових та мемуарних матеріалів для вивчення історії України в литовсько-польську добу.

Основні поняття: польські хроністи, Литовська метрика, Коронна метрика, актові книги, шляхетські архіви, мемуаристика.

План

1. Давні польські хроністи, які писали про Україну XII–XVI ст.
2. Польські та литовські акти загальнодержавного значення
3. Коронна і Литовська метрики. Документи з історії України в польських архівах
4. Польські видання актових і діловодних матеріалів
5. Мемуарні та історичні твори іноземців про Україну XIV–XVI ст.

Реферати:

1. «Литовська Метрика» як унікальний комплекс джерел з адміністративно-правової історії України
2. Шляхетська повсякденність та конфлікти на Волині в дзеркалі судових актів XVI–XVII ст.
3. Особливості опису українських земель у подорожніх нотатках європейських дипломатів XVI ст.
4. Політичне значення актових матеріалів Коронної канцелярії для вивчення українсько-польських відносин

Питання на самостійне опрацювання:

1. Класифікація документів Литовської метрики
2. Мемуари як джерело для вивчення культури шляхетського стану
3. Значення актових книг для реконструкції соціальних конфліктів на українських землях

Питання для самоконтролю

1. Яку роль відігравали хроніки польських авторів у формуванні образу українських земель у європейській історіографії?
2. Яке значення має Литовська метрика для історії України?
3. Чим відрізняються офіційні актові матеріали від приватної мемуарної літератури?
4. Які основні проблеми постають перед дослідником при роботі з польськими виданнями актових матеріалів?
5. Яким чином документи Коронної метрики допомагають вивчати правовий статус українських земель у складі Речі Посполитої?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
2. Боряк Г. Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів

давніх у Варшаві). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. 154 с.

3. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.

4. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.

5. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.

6. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.

7. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.

8. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко / НАН України. Інститут української мови; Інститут української археографії. Київ : Наукова думка, 1995. 245 с.

2. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / упоряд. та пер. з пол. Ю. Мицика. Київ : Києво-Могилянська акад., 2007. 1004 с.

3. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Мартьянов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

4. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

5. Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко; Ред. кол.: Сохань П. С. (відп.

ред.), Боряк Г. В., Крикун М. Г., Купчинський О. А., Маврін О. О., Майборода Р. В., Мицик Ю. А., Німчук В. В., Тодійчук О. В., Федорук Я. О., Яковенко Н. М. / Наукове товариство ім. Шевченка в Америці; Наукове товариство ім. Шевченка в Україні; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2005. 600 с.

6. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ, 1965. 164 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>

3. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>

4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>

5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>

6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>

7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>

9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>

10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 8.

Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.

Мета: проаналізувати джерельний комплекс доби Гетьманщини (акти, літописи, описи) та висвітлити його роль у вивченні козацької держави.

Основні поняття: універсал, гетьман, Рум'янцевський опис, козацькі літописи, Генеральне слідство про маєтності, археографічні видання.

План

1. Актові та діловодні документи з доби Козацької держави
2. Історичні твори XVII ст. Хроніка Феодосія Сафоновича та «Синопис»
3. Козацькі літописи XVIII ст.
4. «Опис України» Гійома Левассера де Боплана
5. Визвольна війна середини XVII ст. та козацька Україна в описах іноземців

Реферати:

1. Гетьманські універсали як інструмент державної влади в козацькій державі
2. «Опис України» Гійома де Боплана: між картографією та етнографічним дослідженням
3. Ідеологічні засади козацького літописання (Самовидця, Грабянки, Величка)
4. Рум'янцевський опис Малоросії: соціально-економічне джерело
5. Архів Коша Нової Запорозької Січі як джерело з історії козацького соціуму

Питання на самостійне опрацювання:

1. Структура та зміст Генерального слідства про маєтності
2. Проблема авторства та достовірності козацьких літописів
3. Значення іноземних описів для вивчення побуту та культури козацтва

Питання для самоконтролю

1. Які функції виконував гетьманський універсал?
2. Яке значення для науки має «Синопис» 1674 р.?
3. Чим відрізняються козацькі літописи від літописів давньоруського часу?

4. Які дані містить «Опис України» Гійома де Боплана для історика?

5. Чому Архів Коша Нової Запорозької Січі вважається унікальним джерелом?

Рекомендована література

Основна:

1. Бовгира А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. 304 с.

2. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.

3. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.) / НАН України. Інститут історії України. Ч. 2 (Додатки). Київ : Ін-т історії України, 2008. 466 с.

4. Вирський Д. Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.) / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2016. 299 с.

5. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI - середина XVII ст.) / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2008. Ч. 1. 502 с.

6. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.

7. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.

8. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.

9. Макаруч С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.

10. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.

11. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник.

Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

12. Стратегії та ритуали конфлікту: шляхетський соціум Волині зламу XVI і XVII ст. Джерела та інтерпретації / упоряд. Н. П. Старченко; відп. ред. Г. В. Боряк. Київ : Ін-т історії України, 2020. 615 с.

13. Тарасенко І. Ю. «Wojna Domowa» польського хроніста С. Твардовського як історичне джерело та пам'ятка історичної думки. Київ, 2011. 207 с.

14. Туранли Ф. Тюркські джерела до історії України / наук. ред. Я. Дашкевич. Київ : Вид-во Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. 2010. 368 с.

Додаткова:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Апанович О. М., Боряк Г. В., Бутич І. Л., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р., Дрозд Є. І. (відп. секр.), Жуковський А. І., Мицик Ю. А., Смолій В. А. (заст. гол.), Пиріг Р. Я., Прицак О. Й.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Автономов Д. Л., Дрозд Є. І., Лащенко Х. Г., Омельченко А. Ю., Полегайлов О. Г., Стафійчук В. В., Сухих Л. А.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 1. Київ, 1998. 698 с.

2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Апанович О. М., Боряк Г. В., Бутич І. Л., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р., Жуковський А. І., Пиріг Р. Я., Маврін О. О., Мицик Ю. А., Смолій В. А., Прицак О. Й.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Автономов Д. Л., Демченко Л. Я., Дрозд Є. І., Ігнатова О. В., Кузик Т. Л., Лащенко Х. Г., Муравцева Л. М., Стафійчук В. В., Сухих Л. А.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 2. Київ, 2000. 750 с.

3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В. А., Бутич І. Л., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р., Жуковський А. І.,

Маврін О. О., Мицик Ю. А., Музичук О. В., Онищенко О.С., Пиріг Р. Я., Пріцак О. Й., Смолій В. А.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Демченко Л. Я., Кузик Т. Л., Муравцева Л. М., Сухих Л. А.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 3. Київ, 2003. 952 с.

4. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В. А., Бутич І. Л., Бурім Д. В., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р., Жуковський А. І., Маврін О. О., Мицик Ю. А., Музичук О. В., Онищенко О. С., Пиріг Р. Я., Пріцак О. Й., Смолій В. А.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Демченко Л. Я., Кузик Т. Л., Муравцева Л. М.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 4. Київ, 2006. 887 с.

5. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Папакін Г. В. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В. А., Бурім Д. В., Гісцова Л. З., Маврін О. О., Мицик Ю. А., Музичук О. В., Смолій В. А., Федорук Я. О.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Демченко Л. Я., Кузик Т. Л., Муравцева Л. М. Синяк І. Л.; Наук. ред. тому Сохань П. С. / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Канадський ін-т українських студій; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика університету Альберти; Центральний державний історичний архів України. Т. 8. Київ, 2019. 896 с.

6. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / ред.: П. С. Сохань (голова), Г. В. Боряк, В. А. Брехуненко, І. Л. Бутич, Д. В. Бурім, Л. З. Гісцова, Я. Р. Дашкевич, А. І. Жуковський, О. О. Маврін, Ю. А. Мицик, О. В. Музичук, О. С. Онищенко, В. А. Смолій; Упорядн. тому: Л. З. Гісцова (ст. упорядн.), Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 5 Київ, 2008. 527 с.

7. Архів Коша Нової Запорозької Січі: опис справ 1713-1776. Вид. 2-ге, доп. і випр. / ред. кол.: О. М. Апанович, Л. З. Гісцова, В.

С. Оснач, І. Л. Бутич (відп. ред.), Л. А. Сухих; Упоряд.: Л. З. Гісцова (ст. упорядн.), Л. Я. Демченко / Головне архівне управління при кабінеті міністрів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Ін-т української археографії. Київ : Наукова думка, 1994. 234 с.

8. Атаманенко В. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / За ред. Л. Винара. Т. 1. Острог : Українське Історичне Товариство, 2004. 385 с.

9. Боплан Г. Опис України / Пер. з фр., приміт. та передм. В. Косика. Львів : НВП «Мета», 1998. 182 с.

10. Ватиканські матеріали до історії України. Т 1. Донесення римських нунціїв про Україну 1648–1657 / Вип. 1: Тексти / вид. С. Томашівський / Наукове Товариство імені Шевченка. Львів : 1924. 240 с.

11. Гановер Н. Глибокий мул. Хроніка Натана Гановера / наук. ред. пер. й авт. комент. Н. Яковенко. К. : Дух і літера, 2010. 179 с.

12. Гарасимчук В. Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Матеріали до історії козаччини XVII віку / Львівські історичні праці. Джерела, вип. 1. Львів, 1994. 122+154 с.

13. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 3. 1651–1654 рр. / упорядн. Ю. Мицик; Ред. кол.: В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім, О. О. Маврін, Г. К. Швидько / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т історії України; Канадський ін-т українських студій. Київ. 2014. 424 с.

14. Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII–XVIII ст.). – Том I: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / упоряд., підг. до друку та передмова В. О. Мокляка; Ред. кол.: Волошин Ю.В., Годзенко В. Д., Киридон А. М., Кривошея В. В., Мокляк В. О., Пустовіт Т. П., Супрун Т. Ю., Телегін Д. Я., Титова О. М., Фасій Г. І., Фесик К. Б., Швидько Г.К. / Управління культури і туризму Полтавської Облдержадміністрації; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК; Полтавський краєзнавчий музей. Полтава : АСМІ, 2007. 400 с.

15. Дзира І. Я. Козацьке літописання 30-х - 80-х рр. XVIII ст.: Джерелознавчий та історіогр. аспекти / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2006. 567 с.

16. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / Упорядн., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; Авт. вступ. ст. В. В. Панашенко; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, Л. А. Дубровіна (відп. ред.), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко / НАН України. Інститут української археографії; Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Наук. думка. 1993. 392 с.

17. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Збірник актових документів / Відп. ред. В. В. Німчук; Підг. до видан.: В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька / АН Української РСР. Ордена Трудового Червоного Прапора Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Вид-во Наукова думка, 1981. 316 с.

18. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич / Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.

19. Документи російських архівів з історії України. Том 1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. / упоряд.: Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. Вступ: Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, Б. Флоря. Канадський інститут українських студій. Центр українських історичних досліджень ім. Петра Яцика. Львів : НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; РАН. Ін-т слов'янознавства і балканістики, 1998. 444 с.

20. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. / сост. А. З. Барабой [и др.], ред. П. П. Гудзенко [и др.]; Ин-т истории АН УССР, Арх. упр. при Совете Министров УССР. Киев : Наукова думка, 1965. 824 с.

21. Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII століття / упорядн. С. Потапенко; Ред. кол.: П. Сохань (голова), А. Бойко, В. Брехуненко (відп. ред.), Д. Бурім, О. Маврін, В. Маслійчук, о. Ю. Мицик / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; Національний університет "Києво-Могилянська академія". Харків, 2007. 496 с.

22. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Мартьянов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління

при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

23. Историчні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

24. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Відп. ред. В. В. Німчук; упорядн.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко / АН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Археографічна комісія; Інститут історії; Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Київ : Наукова думка, 1991. 344 с.

25. Ковальський Н. П. Анализ отечественных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. / М-во высш. и сред. спец. образования СССР, Днепропетр. гос. ун-т. – Днепропетровск : ДГУ, 1986. 79 с.

26. Ковальський Н. П. Источниковедение и археография истории Украины XVI – первой половины XVII в. Ч. 2. Анализ дореволюционных отечественных публикаций источников: Учебное пособие по спецкурсу / ред. Н. Н. Улащика / Министерство высшего и среднего специального образования СССР; Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1978. 115 с.

27. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI - первая половина XVII века) : учеб. пособие в 4 ч. / Мин-во высшего и среднего образования СССР, Днепропетров. гос. ун-т. Ч. 3. Характеристика публикаций источников на иностранных языках. Днепропетровск : ДГУ, 1978. 96 с.

28. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI - первая половина XVII века) : учеб. пособие в 4 ч. / Мин-во высшего и среднего образования СССР, Днепропетров. гос. ун-т. Ч. 4. Обзор основных отечественных собраний архивных источников. Днепропетровск : ДГУ, 1979. 110 с.

29. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI – первая половина XVII века). Ч. 1. Анализ советских археографических публикаций документальных источников / Министерство высшего и среднего специального образования

СССР; Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1977. 96 с.

30. Ковальський Н. П. Анализ архивных источников по истории Украины XVI-XVII вв. / Днепропетр. гос. ун-т. Днепропетровск : ДГУ, 1984. 81 с.

31. Коліївщина: 1768-1769 роки у документальній та мемуарній спадщині. Т.1: Документи архіву Коша Нової Запорозької / упоряд. І. Синяк; ред. кол.: В. Смолій (гол. ред.), Г. Боряк, В. Брехуненко, Л. Демченко, О. Маврін, О. Музичук, Г. Папакін, Т. Чухліб / НАН України. Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Центральний державний історичний архів України. Т. 6/7. Київ : Інститут історії України, 2019. 494 с.

32. Корпанюк М. П. Слово. Хрест. Шабля (українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище) : монографія / наук. ред. О. Мишанич. Київ : Смолоскип, 2005. 903 с.

33. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Відп. ред. І. П. Чепіга / АН Української РСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1986. 222 с.

34. Матеріали до історії української козаччини. Т. 5. Акти до Хмельниччини (1648–1657) / заг. ред. М. Грушевського; вид. М. Кордуба / Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1911. 554 с.

35. Мемуари до історії Південної Русі / за ред. В. Антоновича. Вип. 2 (перша половина XVII ст.) Дніпропетровськ : Січ, 2006. 439 с.

36. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. Т. 5. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 pp. / Уклад.: П. Кулаковський / Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego; Российский государственный архив древних актов; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Острозьке відділення. Острог; Варшава; Москва, 1999. 608 с.

37. Переписні книги 1666 року / ред. В. О. Романовський / Всеукраїнська академія наук, Археографічна Комісія. Київ, 1933. 460 с.

38. Пилипенко В. Перед лицем ворога. Польська антитурецька література середини XVI – середини XVII ст. : монографія. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ, 2014. 232 с.

39. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / упорядн. О. В. Тодійчук (гол. упорядн.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода; Ред. кол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.), Г. В. Боряк, Я. Р. Дашкевич, В. І. Крекотень, М. П. Лукичов, Ю. А. Мицик, А. П. Непокупний, В. В. Німчук, В. А. Смолій, П. С. Сохань, Н. М. Яковенко / НАН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії, Інститут історії України; Російський державний архів давніх актів. Київ : Наукова думка, 1995. 592 с.

40. Український архів : в 4 т. Т. 1. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку / ред. К. Лазаревська. Київ : Друк. Всеукр. Акад. Наук. 1929. 574 с.

41. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Частина 2 / упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич; голова ред. кол. П. Сохань. Київ : НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Наукове товариство ім. Шевченка, Центральний держ. історичний архів України, 2006. 800 с.

42. Універсали Павла Полуботка (1722-1723) / упоряд. В. Ринсевич ; голова ред. кол. П. Сохань / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка, Наукове товариство ім. Шевченка, Центральний держ. історичний архів України. Київ, 2008. 720 с.

43. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; Ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич (заст. голови), Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій, Ю. Шемшученко. Київ; Львів : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Наукове товариство ім. Шевченка; Центральний державний історичний архів України, 2004. 1118 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал.
URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>
3. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>
4. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
5. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>
6. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
7. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
8. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
9. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
10. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 9.

Діловодство та описові твори кінця XVIII – початку XX ст.

Мета: розглянути розвиток діловодної документації та статистичних описів українських земель у період їх інтеграції до Російської та Австрійської імперій.

Основні поняття: намісництво, діловодство, кодифікація, описи намісництв, статистика, Йосифінська метрика, Францисканська метрика.

План

1. Різновиди законодавчих актів. Кодифікаційно-видавнича робота
2. Види діловодних документів державних адміністративних органів

3. Описи намісництв України останньої чверті XVIII ст. (А. Милорадович, А. Шафонський)

4. Статистико-топографічні, військово-топографічні та інші описові твори про Україну XIX – початку XX ст.

5. Описи і описові матеріали західноукраїнських земель. Йосифінська та Францисканська метрики

Реферати:

1. Опис Чернігівського намісництва А. Шафонського як пам'ятка статистичної думки

2. Реформування діловодства в українських землях наприкінці XVIII ст.

3. Йосифінська та Францисканська метрики як джерела з історії Галичини

4. Статистичне вивчення України у працях земств у другій половині XIX ст.

5. Еволюція судового діловодства в умовах імперської уніфікації управління

Питання на самостійне опрацювання:

1. Особливості описів Харківського та Київського намісництв
2. Типологія військово-топографічних описів України
3. Значення метрик для вивчення соціально-економічного розвитку сільської місцевості

Питання для самоконтролю

1. Які види діловодних документів були найбільш поширеними в адміністративних органах кінця XVIII ст.?

2. Що саме фіксували «описи намісництв» і яку інформацію вони надають історикам?

3. Яке значення для вивчення історії Галичини мають Йосифінська та Францисканська метрики?

4. Яка різниця між статистико-топографічними та військово-топографічними описами?

5. Як відбувався процес кодифікації законодавчих актів?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.
3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.
4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.
5. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.
6. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.
7. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Бойко А. Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття. Запоріжжя, 2009. 434 с.
2. Запорізький архів. Студії з історії євреїв Запорізького краю (XIX – I половина ХХ ст.): Збірник документів і матеріалів / упоряд.: В. О. Бондар, О. Г. Величко, І. В. Козлова. Запоріжжя : Державний архів Запорізької області; Запорізький національний університет; Запорізьке міське відділення товариства «Україна-Ізраїль», 2010. 318 с.
3. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.
4. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР.

Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

5. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / упорядн.: Г. В. Болотова, К. А. Вислобоков, І. Б. Гирич, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, Н. С. Грабова, О. І. Гуржій, О. Л. Зотіков, П. П. Найденко, О. Г. Полегайлов, П. М. Сас, Г. Р. Якушкін; Ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.), Л. З. Гісцова, О. І. Гуржій, В. А. Смолій (заст. відп. ред.), Ф. П. Шевченко / АН Української РСР. Археографічна комісія, Інститут історії; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві; Центральний державний військово-історичний архів СРСР. Київ : Наук. думка, 1989. 392 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>
2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>
3. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
4. Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>
5. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
7. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
8. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
9. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 10.

Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.

Мета: проаналізувати можливості використання статистичних даних та преси як джерел для соціально-економічних та політичних досліджень.

Основні поняття: демографія, перепис населення, статистика, періодика, преса, цензура, інформаційне поле.

План

1. Переписи населення як основне джерело до вивчення демографічних процесів
2. Економічна статистика
3. Економічна статистика радянського часу
4. Національна періодика українських губерній Російської імперії на початку XX ст.
5. Преса України у 1900–1939 рр.
6. Особливості класифікації та змісту преси радянського часу

Реферати:

1. Демографічні показники українських губерній за даними перепису 1897 року: аналіз джерельної бази
2. Радянська економічна статистика 1920-х років: проблеми об'єктивності та інтерпретації
3. Українська національна періодика як транслятор суспільно-політичних ідей на початку XX ст.
4. Преса України у міжвоєнний період: політика, культура, національна самоідентифікація
5. Метод контент-аналізу при роботі з радянською партійною пресою

Питання на самостійне опрацювання:

1. Історія розвитку статистичних установ на українських землях

2. Роль періодичних видань у формуванні українського національного руху

3. Контроль над пресою та специфіка джерельної бази

Питання для самоконтролю

1. Чому переписи населення вважаються фундаментальним джерелом для демографії?

2. Які особливості характеризують економічну статистику радянського часу порівняно з дореволюційною?

3. Яку роль відігравала періодика у формуванні громадської думки в українських губерніях?

4. У чому полягають основні відмінності між пресою Наддніпрянської України та Західної України?

5. Як цензура впливала на змістове наповнення радянської періодики?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.

2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.

3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.

4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.

5. Макаруч С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.

6. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.

7. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник.

Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

2. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>

3. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>

4. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>

5. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>

6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>

7. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>

8. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>

9. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>

Семінарське заняття № 11.

Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари ХХ ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела

Мета: вивчити джерельний комплекс державотворчих процесів в Україні у ХХ ст. та документи політичних рухів.

Основні поняття: державотворчість, УЦР, УНР, ЗУНР, партійні документи, законодавство, конституційні акти, мемуари.

План

1. Нормативні та діловодні документи українських національно-демократичних та націоналістичних партій
2. Документи більшовицької партії та КПЗУ
3. Актові документи УЦР та Української держави гетьмана П. Скоропадського
4. Державотворчість УНР та ЗУНР
5. Актові документи західноукраїнських державних утворень 1938–1941 рр.
6. Конституційні акти та розвиток системи державного управління УРСР у 1919–1991 рр.
7. Державотворче законодавство незалежної України
8. Мемуарні джерела ХХ ст.
9. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела

Реферати:

1. Універсали Центральної Ради як джерело з історії українського державотворення
2. Архівні документи УНР як свідчення дипломатичних зусиль українського уряду (1919–1921 рр.)
3. Особливості законодавчої бази Карпатської України
4. Конституційний процес в УРСР
5. Розсекречені архіви радянських спецслужб як джерело для вивчення історії ОУН та УПА
6. Мемуаристика видатних діячів історії України

7. Усна історія (Oral History): методика запису та верифікації спогадів. Методологія аналізу фото- та кінодокументів. Електронне діловодство. Інтернет як джерело (архіви соцмереж, веб-сторінки, форуми)

Питання на самостійне опрацювання:

1. Класифікація нормативних актів періоду боротьби за незалежність (1917–1921 рр.)
2. Історіографія публікації документів про державотворчість
3. Проблеми дослідження документів політичних партій в умовах тоталітарного режиму

Питання для самоконтролю

1. Які типи документів українських партій початку ХХ ст. є найбільш інформативними для дослідника?
2. Яким чином актові документи УЦР та Гетьманату відображають різні моделі державотворення?
3. Яке значення для історії має архів УНР?
4. Що характеризує конституційні акти УРСР у 1919–1991 рр. як джерела?
5. Які особливості мають документи західноукраїнських утворень 1938–1941 рр.?
6. Яким є інформаційний потенціал мемуаристики ХХ ст.?

Рекомендована література

Основна:

1. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
2. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.
3. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.
4. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.

5. Макаруч С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.

6. Мемуари революції: Волинь-Житомирщина у визвольній боротьбі, 1917–1922. Т. 1. 1917–1920. На шляху утвердження і відстоювання державності / Упорядкув., вступ. ст., заг. ред. А. Сичевського. Харків : Діса плюс, 2025. 694 с.

7. Мемуари революції: Волинь-Житомирщина у визвольній боротьбі, 1917–1922. Т. 2. 1920–1922. Від польсько-української співпраці до Волинської повстанської армії / Упорядкув., вступ. ст., заг. ред. А. Сичевського. Харків : Діса плюс, 2025. 434 с.

8. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.

9. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

Додаткова:

1. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. 1128 с.

2. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали. (1914–1918 рр.) / Наук. ред. О. О. Нестуля. Харків : ХНАМГ, 2009. 360 с.

3. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т.1. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 584 с.

4. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 2 / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 712 с.

5. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 3. Кн. 1: Соціально-економічні

відносини і визвольні змагання / відп. ред. О. Карпенко; укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. 644 с.

6. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 3. Кн. 2: Соціально-політичні процеси. Національно-культурне відродження / укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. 680 с.

7. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 4: Збройні сили у боротьбі за свободу, незалежність, соборність / відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. 886 с.

8. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 5. Кн. 1: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918-1919 р. / Керів., відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 944 с.

9. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 5. Кн. 2: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1920-1921 р. / Керів., відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2011. 948 с.

10. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 5. Кн. 3: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1922-1923 р. / Керів., відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет

ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2013. 992 с.

11. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Март'янов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

12. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

13. Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941-1944 / ред. кол.: Г. Боряк, О. Будницький, В. Васильєв, А. Когут, Л. Новікова, М. Панова, Т. Пентер, Р. Подкур, В. Шнайдер, О. Хлевнюк; Авт.-уклад.: В. Васильєв, Н. Кашеварова, О. Лисенко, М. Панова, Р. Подкур. / НАН України. Інститут історії України; Гайдельберзький університет ім. Рупрехта і Карла; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Київ : Видавець В. Захаренко, 2018. 752 с.

14. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Польське підпілля 1939–1941. Т. 1: Львів-Коломия-Стрий-Золочів / ред. кол. З. Гайовнічек, Г. Якубовський, П. Кулаковський, Р. Пиріг, В. Пристайко, О. Пшенніков, Ю. Шаповал, Є. Тухольський, М. Вінярчик – Коссаковська; Упорядн.: З. Гайовнічек, П. Кулаковський, М. Купецька, Ю. Шаповал, Є. Тухольський; Перекл.: М. – М. Мотиль – Блінчикова, М. Слонь – Новачек, І. Дєдов / Центральний архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польщі; Державний архів Служби безпеки України. Варшава; Київ, 1998. 1092 с.

15. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946 рр. / ред. кол.: М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовнічек, П. Кулаковський, Р. Пиріг, В. Пристайко, О. Пшенніков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал, Г. Якубовський; Упорядн.: З. Гайовнічек, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, В. Пристайко, О. Пшенніков, М. Слонь-Новачек, В. Худз'як, Р. Цивінський Г. Якубовський; Перекл.: М. Слонь-Новачек / Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки

Польщі; Державний архів Служби безпеки України. Варшава; Київ, 2000. 1035 с.

16. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 3: Польське підпілля 1939–1941 рр. Від Волині до Покуття. Ч. 1 / ред. кол.: С. Богунов, М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовнічек, Б. Гронек, П. Кулаковський, В. Пристайко, О. Пшенніков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал, Г. Якубовський; Уклад., наук. ред.: Є. Тухольський, Ю. Шаповал; Упоряд.: З. Гайовнічек, Б. Гронек, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, В. Пристайко, О. Пшенніков, В. Худзік; Перекл.: І. Козловський, М. Слонь-Новачек / Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польша; Інститут національної пам'яті; Комісія з переслідування злочинів проти польського народу. Варшава; Київ, 2004. 791 с.

17. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. Ч. 1 / ред. кол.: С. Богунов, М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовнічек, Б. Гронек, П. Кулаковський, П. Мерецький, В. Пристайко, О. Пшенніков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польша; Інститут національної пам'яті; Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2004. 875 с.

18. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. Ч. 2 / ред. кол.: С. Богунов, М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовнічек, Б. Гронек, П. Кулаковський, П. Мерецький, В. Пристайко, О. Пшенніков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал. / Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польша; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2005. 878 с.

19. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 5:

Акція "ВІСЛА" 1947 / Ред. кол.: С. Богунов, З. Гайовнічек, Б. Гронек, П. Кулаковський, П. Мерецький, В. Пристайко, О. Пшенніков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал. / Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2006. 832 с.

20. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 6: Операція "СЕЙМ" 1944–1946 / ред. кол.: Є. Беднарк, С. Богунов, З. Гайовнічек, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, В. Тихомиров, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2007. 1392 с.

21. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 7: Голодомор в Україні 1932-1933 / ред. кол.: Є. Беднарк, С. Богунов, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, В. Тихомиров, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2008. 1304 с.

22. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 8: Великий Терор. Польська операція 1937-1938. Ч. 1 / ред. кол.: Є. Беднарк, В. В'ятрович, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2010. 1040 с.

23. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 8:

Великий Терор. Польська операція 1937-1938. Ч. 2 / ред. кол.: Є. Беднарек, В. В'ятрович, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2010. 1044 с.

24. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944-1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 1 / ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович, С. Кокін, І. Кулик, Р. Лескевич, М. Маєвський, З. Навроцький, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2017. 1720 с.

25. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944-1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 2 / ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович, С. Кокін, І. Кулик, Р. Лескевич, М. Маєвський, З. Навроцький, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2017. 721-1568 с.

26. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 10: Наказ № 001353. Операція проскрипції НКВД 1939-1941 / ред. кол.: Є. Беднарек, Й. Карбаж-Вілінська, В. Ковальчук, А. Когут, М. Крук, Р. Лескевич, М. Маєвський, З. Навроцький, В. Окіпнюк, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2020. 490 с.

27. Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945–1970). Київ : Наук. думка, 1972. 204 с.

28. Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР, 1917–1941. Київ : Наук. думка, 1981. 206 с.

29. Сербин Р. Голод 1921–1923 і українська преса в Канаді / Українсько-Канадський Дослідно-Документаційний Центр; Інститут української археографії Академії наук України. Торонто; Київ, 1992. 704 с.

30. УПА: спогади, документи / упоряд.: о. Мищик Ю. (гол. упор.), Даниленко Вас., Іваннікова Л., Ковальчук В., Тарасенко І., Хижняк З., Борщик Я., Овчинников О., о. Тарасенко Ю., Шепель Ф.; Ред. кол.: А. Брехуненко, Д. Бурім, О. Маврін, Г. Папакін, Г. Швидько / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інститут історії України; Національний університет "Києво-Могилянська Академія"; Канадський іститут українських студій (Едмонтон). Київ, 2016. 540 с.

31. Чорнобиль. Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986-1988) / упоряд.: О. В. Бажан, О. Г. Бажан, Г. В. Боряк, С. І. Власенко; Відп. ред. В. А. Смолій / НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. Київ : Інститут історії України, 2017. 830 с.

32. Юркова О. В. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР (1936-1941) / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2001. 210 с.

33. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. 170 с.

34. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Національний університет "Острозька академія". Острог : Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2009. 526 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>

2. Електронна бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>

3. Електронна бібліотека «Україніка». URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua>

4. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/>
5. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>
6. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>
7. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
8. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>
9. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
10. Музей дисидентського руху (Харківська правозахисна група). URL: <http://museum.khpg.org/>
11. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
12. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
13. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
14. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>
15. Український центр вивчення історії Голокосту. URL: <https://holocaust.kiev.ua/>
16. Центр міської історії : Urban Media Archive. URL: <https://uma.lvivcenter.org/>
17. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/>
18. Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини «Діаспоріана». URL: <https://diasporiana.org.ua/>

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Важливе завдання вищої школи – підготовка фахівця, який не лише здобуває знання з відповідними вміннями у межах освітньої програми, а й володіє методологією самостійної роботи. Тим більше, що в сучасних умовах реформування системи вищої освіти акцент робиться саме на аспекті самостійної студентської діяльності. Самостійна робота, таким чином, сприяє формуванню умінь та внутрішньої мотивації, які допомагають органічно адаптуватися практично у будь-якому фаховому середовищі.

Повноцінне засвоєння студентами знань та формування умінь при вивченні освітньої компоненти «Історичне джерелознавство» також передбачає проведення самостійної роботи. Вона проявляється у підготовці до семінарських (аудиторних) занять, написанні рефератів як одного із видів навчально-дослідницьких робіт, підготовці питань, що виносяться на самостійне опрацювання, та до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку) з освітньої компоненти.

Підготовка до семінарських (аудиторних) занять передбачає виконання наступних елементів самостійної роботи:

- ознайомлення з темою семінарського заняття;
- опрацювання лекційного матеріалу;
- ознайомлення з рекомендованою літературою (основною та додатковою), інтернет-ресурсами;
- опрацювання основної та додаткової літератури, інтернет-ресурсів;
- оформлення виписок, тез, плану, конспекту, схем, таблиць тощо;
- формулювання висновків та самоаналіз рівня засвоєння навчального матеріалу.

Написання реферату. Підготовка реферативних робіт є найпростішим видом навчально-дослідницької діяльності. Існує два основних види реферату – репродуктивний та творчий. Кожен із них передбачає певний рівень навчально-дослідницької діяльності: або ж короткий письмовий виклад реферованого матеріалу, базований на описовому методі дослідження, або ж самостійну навчально-дослідницьку діяльність, базовану як на описовому, так і на

аналітичному методах дослідження. І у першому, і в другому випадках реферат повинен бути самостійною (індивідуальною) навчально-дослідницькою роботою.

Орієнтовна тематика рефератів запропонована до кожного семінарського заняття. Під час семінарських занять оприлюднені реферати заслуховуються та обговорюються за участі викладача.

Підготовка питань, що виносяться на самостійне опрацювання, включає:

- ознайомлення з переліком питань для самостійного опрацювання, які запропоновані до кожного семінару;
- визначення та залучення рекомендованої літератури (основної, додаткової), інтернет-ресурсів;
- оформлення виписок, тез, плану, конспекту, схем, таблиць тощо.

Запропоновані питання для самостійного опрацювання розглядаються як додаткові у рамках кожного семінарського заняття, включені до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку).

Підготовка до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку) передбачає:

- ознайомлення з переліком питань підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, заліку);
- залучення відповідних матеріалів поточної підготовки (конспект лекцій, виписки, тези, плани, схеми, таблиці з підготовки до семінарських занять та питань, що виносилися на самостійне опрацювання тощо);
- виявлення рівня підготовки з переліку питань;
- визначення та залучення рекомендованої літератури (основної, додаткової), інтернет-ресурсів по питаннях, які цього потребують;
- визначення рівня засвоєння та повтор матеріалу.

ПИТАННЯ, ЯКІ ВИНОСЯТЬСЯ НА САМОСТІЙНЕ ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 1. Предмет і завдання історичного джерелознавства

Самостійна робота по темі:

1. Співвідношення понять «джерелознавство» та «архівознавство»
2. Функції історичного джерела в процесі пізнання минулого

Тема 2. Джерелознавство в системі наукового знання. Поняття історичного джерела

Самостійна робота по темі:

1. Класифікація джерел як основа структуризації джерельної бази історичної науки
2. Особливості відображення історичної дійсності в різних видах джерел
3. Проблема «білих плям» та відсутності джерельної інформації для певних періодів історії

Тема 3. Класифікація історичних джерел

Самостійна робота по темі:

1. Критерії поділу джерел на письмові, речові, усні та етнографічні
2. Відмінність між поняттями «група джерел» та «тип джерел»
3. Проблеми класифікації комплексних (синтетичних) джерел

Тема 4. Методика дослідження часу та місця створення джерела

Самостійна робота по темі:

1. Особливості датування актових документів різного походження
2. Методичні прийоми виявлення місця створення джерела за мовними та діалектними ознаками
3. Проблема «протографа» та «списку» в контексті датування тексту

Тема 5. Епіграфічні пам'ятки та джерела зарубіжного походження

Самостійна робота по темі:

1. Значення праць Геродота для вивчення ранньої історії України
2. Особливості сприйняття етнічних процесів на українських землях у європейській літературі
3. Проблема достовірності іноземних джерел про ранньослов'янські племена

Тема 6. Літописання та актові джерела давньоруського часу

Самостійна робота по темі:

1. Роль Нестора-літописця у формуванні давньоруської історіографічної традиції
2. Особливості юридичної термінології «Руської Правди»
3. Історія вивчення та публікації літописних пам'яток України

Тема 7. Джерела іноземного походження з історії України XII–XVI ст.

Самостійна робота по темі:

1. Класифікація документів Литовської метрики
2. Мемуари як джерело для вивчення культури шляхетського стану
3. Значення актових книг для реконструкції соціальних конфліктів на українських землях

Тема 8. Актові, діловодні та історичні джерела XVII–XVIII ст.

Самостійна робота по темі:

1. Структура та зміст Генерального слідства про маєтності
2. Проблема авторства та достовірності козацьких літописів
3. Значення іноземних описів для вивчення побуту та культури козацтва

Тема 9. Діловодство та описи кінця XVIII – початку XX ст.

Самостійна робота по темі:

1. Особливості описів Харківського та Київського намісництв
2. Типологія військово-топографічних описів України

3. Значення метрик для вивчення соціально-економічного розвитку сільської місцевості

Тема 10. Статистичні джерела та періодика другої половини XIX – першої половини XX ст.

Самостійна робота по темі:

1. Історія розвитку статистичних установ на українських землях
2. Роль періодичних видань у формуванні українського національного руху
3. Контроль над пресою та специфіка джерельної бази

Тема 11. Документи політичних партій та організацій, законодавчі документи, мемуари XX ст. Усна історія, візуальні джерела, електронне діловодство та мережеві джерела

Самостійна робота по темі:

1. Класифікація нормативних актів періоду боротьби за незалежність (1917–1921 рр.)
2. Історіографія публікації документів про державотворчість
3. Проблеми дослідження документів політичних партій в умовах тоталітарного режиму

**ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ
З ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ
«ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО»**

1. Предмет і завдання історичного джерелознавства: визначення та місце в системі історичних наук
2. Історіографія розвитку принципів джерелознавчої критики
3. Взаємозв'язок джерелознавства із гуманітарними науками
4. Еволюція історичного джерелознавства: від античних витоків до становлення як наукової дисципліни в епоху Просвітництва
5. Етапи становлення українського джерелознавства XIX–XX ст.
6. Поняття «джерелознавчий аналіз» та «джерелознавчий синтез» у дослідницькій практиці історика
7. Методи верифікації історичної інформації в сучасних дослідженнях
8. Еволюція поняття «історичне джерело» в українській та світовій історіографії
9. Джерелознавство та історія ідей: вивчення ментальності через тексти
10. Класифікація історичних джерел: критерії, типи (типологічна, родова, видова класифікації)
11. Проблеми систематизації «синтетичних» та електронних джерел
12. Інформаційний потенціал історичних джерел: сутність та методи отримання інформації
13. Механізми викривлення історичної інформації та їх врахування
14. Методика зовнішньої та внутрішньої критики історичного джерела
15. Методи виявлення фальсифікацій в історичних текстах
16. Процедура атрибуції джерела: встановлення авторства, часу та місця створення
17. Використання топоніміки як допоміжного засобу в атрибуції

18. Роль спеціальних історичних дисциплін (палеографії, дипломатики, епіграфіки, хронології) у джерелознавчому аналізі
19. Еволюція кириличного та латинського письма в українських документах
20. Сфрагістика: печатки як джерело державного та приватного права
21. Нумізматики: монетно-речові скарби як джерело економічної історії
22. Геральдика та вексилологія як носії ідентичності
23. Генеалогія та метричні книги як основа родинних досліджень
24. Хронологія: системи літочислення та переведення дат
25. Епіграфічні пам'ятки Північного Причорномор'я як джерело з історії античного світу
26. Середньовічні графіті на стінах соборів як джерело соціальної історії
27. Антична традиція про народи України: характеристика джерельної бази
28. Джерела з історії Криму
29. Візантійські та європейські джерела про історію Русі: особливості сприйняття
30. Археографія як історія публікації джерельних видань в Україні
31. Арабська географічна традиція як джерело вивчення соціально-політичної структури ранньої Русі
32. «Повість минулих літ» як літературно-історичне джерело: проблеми тексту, редакцій та протографів
33. «Руська Правда»: основні списки, редакції та їх значення для вивчення права давньоруської доби
34. Актова документація Київської Русі: типи документів, їх класифікація та значення
35. Литовська метрика як комплекс джерел з адміністративно-правової історії України
36. Роль актових книг (городських, підкоморських) у вивченні соціальних відносин литовсько-польської доби

37. Джерела з історії міст та магдебурзького права
38. Польська історіографічна традиція про українські землі
39. Мемуарні джерела та іноземні описи України XIV–XVI ст.
40. Історія повсякденності: приватні листи, щоденники та спогади
41. Діловодство Гетьманщини: гетьманські універсали, їх види та державне значення
42. Козацьке літописання XVII–XVIII ст. (Самовидець, Г. Грабянка, С. Величко): ідеологія та джерельна цінність
43. Статистичні джерела XVIII ст.: Генеральне слідство про маєтності та Рум'янцевський опис
44. Архів Коша Нової Запорозької Січі як унікальне джерело з історії козацького соціуму
45. Особливості діловодства на українських землях у складі Російської та Австрійської імперій (XIX – початок XX ст.).
46. Йосифінська та Францисканська метрики як джерела з історії розвитку Галичини
47. Статистико-топографічні та військово-топографічні описи XIX ст.
48. Переписи населення як основа для демографічних та соціальних досліджень
49. Періодична преса як джерело з історії суспільно-політичних рухів та формування національної свідомості
50. Релігійна преса як джерело вивчення конфесійного життя
51. Етнографічні джерела: записи XIX ст.
52. Специфіка використання радянської преси: проблеми об'єктивності та контент-аналізу
53. Аналіз новітніх наративів: робота з інтерв'ю як історичним текстом
54. Документи українських державотворчих процесів 1917–1921 рр.
55. Джерела з історії української еміграції: архівні колекції за кордоном
56. Документи українських політичних партій та організацій XX ст.: проблеми вивчення

57. Документи ЧК-ГПУ-НКВС: особливості аналізу репресивних джерел
58. Джерела з історії Голодомору: від статистики до свідчень очевидців
59. Документи періоду Другої світової війни: порівняльний аналіз архівів
60. Джерела з історії дисидентського руху
61. Конституційний процес та розвиток законодавчої бази УРСР
62. Розсекречені архіви спецслужб як джерело дослідження історії України ХХ ст.
63. Проблеми роботи з «білими плямами» та втраченими архівами
64. Державотворче законодавство незалежної України: джерелознавчий підхід
65. Електронне діловодство: нові виклики для джерелознавства
66. Інтернет як джерело: архіви соцмереж, веб-сторінки, форуми
67. Методологія аналізу фото- та кінодокументів.
68. Усна історія (Oral History): методика запису та верифікації спогадів
69. Роль архівних установ у збереженні та популяризації історичної спадщини

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Шкала оцінювання знань здобувачів вищої освіти

Оцінка за національною шкалою		Оцінка в балах	Оцінка за шкалою ECTS	
Екзамен	Залік		Оцінка	Пояснення
<i>Відмінно</i>	<i>Зараховано</i>	90-100	A	відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок
<i>Добре</i>		82-89	B	вище середнього рівня з кількома помилками
		74-81	C	в цілому правильне виконання з певною кількістю суттєвих помилок
<i>Задовільно</i>		64-73	D	непогано, але зі значною кількістю недоліків
		60-63	E	виконання задовольняє мінімальним критеріям
<i>Незадовільно</i>	<i>Незараховано</i>	35-59	FX	з можливістю повторного складання
		1-34	F	з обов'язковим повторним курсом

Підсумкова оцінка з вивчених модулів за навчальний рік (ПОМ) розраховується:

№ модулю	$M_{\%n}$ (відсоткове значення модулю освітньої компоненти)
Модуль 1	$M_{\%1} = 100$
Сума	100

ЗАЛІК

Оскільки формою підсумкового контролю освітньої компоненти є залік то залікова оцінка (ЗО) з освітньої компоненти дорівнює підсумковій оцінці з вивченого модулю (ПОМ).

$$ЗО = ПОМ$$

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Бовгиря А. Козацьке історіописання в рукописній традиції XVIII ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2010. 304 с.
2. Богдашина О. М. Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії. Харків: Сага, 2012. 234 с.
3. Боряк Г. Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. 154 с.
4. Вілкул Т. Л. Літопис і хронограф. Студії з домонгольського київського літописання. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. 518 с.
5. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету, 2003. 336 с.
6. Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. 792 с.
7. Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. Історичне джерелознавство : підруч. для студентів ВНЗ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Либідь, 2017. 510 с.
8. Макаруч С. А. Джерелознавство історії України: Навч. посібн. Львів : Світ, 2008. 512 с.
9. Мемуари революції: Волинь-Житомирщина у визвольній боротьбі, 1917–1922. Т. 1. 1917–1920. На шляху утвердження і відстоювання державності / Упорядкув., вступ. ст., заг. ред. А. Сичевського. Харків : Діса плюс, 2025. 694 с.
10. Мемуари революції: Волинь-Житомирщина у визвольній боротьбі, 1917–1922. Т. 2. 1920–1922. Від польсько-української співпраці до Волинської повстанської армії / Упорядкув., вступ. ст., заг. ред. А. Сичевського. Харків : Діса плюс, 2025. 434 с.
11. Міронова І. С. Історичне джерелознавство та українська археографія : спецкурс з джерелознавства, історіографії та методики викладання історії : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 208 с.
12. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття: навч. посібник.

Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського ун-ту, 2001. 392 с.

13. Стратегії та ритуали конфлікту: шляхетський соціум Волині зламу XVI і XVII ст. Джерела та інтерпретації / упоряд. Н. П. Старченко; відп. ред. Г. В. Боряк. Київ : Ін-т історії України, 2020. 615 с.

14. Тарасенко І. Ю. «Wojna Domowa» польського хроніста С. Твардовського як історичне джерело та пам'ятка історичної думки. Київ, 2011. 207 с.

15. Туранли Ф. Тюркські джерела до історії України / наук. ред. Я. Дашкевич. Київ : Вид-во Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. 2010. 368 с.

Додаткова:

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Апанович О. М., Боряк Г. В., Бутич І. Л., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р. Дрозд Є. І. (відп. секр.), Жуковський А. І., Мицик Ю. А., Смолій В. А. (заст. гол.), Пиріг Р. Я., Прицак О. Й.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Автономов Д. Л., Дрозд Є. І., Лашенко Х. Г., Омельченко А. Ю., Полегайлов О. Г., Стафійчук В. В., Сухих Л. А.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Головне архівне управління при Кабінеті міністрів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 1. Київ, 1998. 698 с.

2. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Апанович О. М., Боряк Г. В., Бутич І. Л., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р., Жуковський А. І., Пиріг Р. Я., Маврін О. О., Мицик Ю. А., Смолій В. А., Прицак О. Й.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Автономов Д. Л., Демченко Л. Я., Дрозд Є. І., Ігнатова О. В., Кузик Т. Л., Лашенко Х. Г., Муравцева Л. М., Стафійчук В. В., Сухих Л. А.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 2. Київ, 2000. 750 с.

3. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В.

А., Бутич І. Л., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р., Жуковський А. І., Маврін О. О., Мицик Ю. А., Музичук О. В., Онищенко О. С., Пиріг Р. Я., Пріцак О. Й., Смолій В. А.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Демченко Л. Я., Кузик Т. Л., Муравцева Л. М., Сухих Л. А.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 3. Київ, 2003. 952 с.

4. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Сохань П. С. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В. А., Бутич І. Л., Бурім Д. В., Гісцова Л. З., Дашкевич Я. Р., Жуковський А. І., Маврін О. О., Мицик Ю. А., Музичук О. В., Онищенко О. С., Пиріг Р. Я., Пріцак О. Й., Смолій В. А.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Демченко Л. Я., Кузик Т. Л., Муравцева Л. М.; Наук. ред. тому Бутич І. Л. / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 4. Київ, 2006. 887 с.

5. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775. Реєстр Війська Запорозького Низового 1756 року / ред.: П. С. Сохань (голова), Г. В. Боряк, В. А. Брехуненко, І. Л. Бутич, Д. В. Бурім, Л. З. Гісцова, Я. Р. Дашкевич, А. І. Жуковський, О. О. Маврін, Ю. А. Мицик, О. В. Музичук, О. С. Онищенко, В. А. Смолій; Упорядн. тому: Л. З. Гісцова (ст. упорядн.), Л. Я. Демченко, Т. Л. Кузик, Л. М. Муравцева / Державний комітет архівів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Т. 5 Київ, 2008. 527 с.

6. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734–1775 / ред.: Папакін Г. В. (голова), Боряк Г. В., Брехуненко В. А., Бурім Д. В., Гісцова Л. З., Маврін О. О., Мицик Ю. А., Музичук О. В., Смолій В. А., Федорук Я. О.; Упорядн. тому: Гісцова Л. З. (ст. упорядн.), Демченко Л. Я., Кузик Т. Л., Муравцева Л. М. Синяк І. Л.; Наук. ред. тому Сохань П. С. / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Канадський ін-т українських студій; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика університету Альберти; Центральний державний історичний архів України. Т. 8. Київ, 2019. 896 с.

7. Архів Коша Нової Запорозької Січі: опис справ 1713-1776. Вид. 2-ге, доп. і випр. / ред. кол.: О. М. Апанович, Л. З. Гіськова, В. С. Оснач, І. Л. Бутич (відп. ред.), Л. А. Сухих; Упоряд.: Л. З. Гіськова (ст. упорядн.), Л. Я. Демченко / Головне архівне управління при кабінеті міністрів України; Центральний державний історичний архів України; НАН України. Ін-т української археографії. Київ : Наукова думка, 1994. 234 с.

8. Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919-1921) / упоряд.: В. Кавунник. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. 796 с.

9. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Справоздання губерніяльних старост і комісарів (1918-1920) / упоряд.: В. Кавунник / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2017. 336 с.

10. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Звіти департаментів державної варти та політичної інформації (1918–1922) / упоряд. В. Кавунник / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2018. 612 с.

11. Архів Української Народної Республіки. Міністерство внутрішніх справ. Доповіді директорів департаментів та агентів (червень 1918 – січень 1922) / упоряд. В. Кавунник / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2019. 349 с.

12. Атаманенко В. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII ст. / За ред. Л. Винара. Т. 1. Острог : Українське Історичне Товариство, 2004. 385 с.

13. Бойко А. Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття. Запоріжжя, 2009. 434 с.

14. Боплан Г. Опис України / Пер. з фр., приміт. та передм. В. Косика. Львів : НВП «Мета», 1998. 182 с.

15. Ватиканські матеріали до історії України. Т 1. Донесення римських нунцій про Україну 1648–1657 / Вип. 1: Тексти / вид. С. Томашівський / Наукове Товариство імені Шевченка. Львів : 1924. 240 с.

16. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI - середина XVII ст.) / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2008. Ч. 1. 502 с.

17. Вирський Д. Річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.) / НАН України. Інститут історії України. Ч. 2 (Додатки). Київ : Ін-т історії України, 2008. 466 с.

18. Вирський Д. Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.) / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2016. 299 с.

19. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд.: В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко / НАН України. Інститут української мови; Інститут української археографії. Київ : Наукова думка, 1995. 245 с.

20. ГанOVER Н. Глибокий мул. Хроніка Натана ГанOVERа / наук. ред. пер. й авт. комент. Н. Яковенко. К. : Дух і літера, 2010. 179 с.

21. Гарасимчук В. Василь Герасимчук: життя і творчість (1880–1944). Матеріали до історії козащини XVII віку / Львівські історичні праці. Джерела, вип. 1. Львів, 1994. 122+154 с.

22. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / упоряд. та пер. з пол. Ю. Мицика. Київ : Києво-Могилянська акад., 2007. 1004 с.

23. Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р. Я. Пиріг / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. 1128 с.

24. Грамоти XIV ст. Пам'ятки української мови / упоряд. М. М. Пещак. Київ : Наукова думка, 1974. 219 с.

25. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. Т. 3. 1651–1654 рр. / упорядн. Ю. Мицик; Ред. кол.: В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім, О. О. Маврін, Г. К. Швидько / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Ін-т історії України; Канадський ін-т українських студій. Київ. 2014. 424 с.

26. Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII–XVIII ст.). – Том I: Компуті та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / упоряд., підг. до друку та передмова В. О. Мокляка; Ред. кол.: Волошин Ю.В., Годзенко В. Д., Киридон А. М., Кривошея В. В., Мокляк В. О., Пустовіт Т. П., Супрун Т. Ю., Телегін Д. Я., Титова О. М., Фасій Г. І., Фесик К. Б., Швидько Г.К. / Управління культури і туризму Полтавської Облдержадміністрації;

Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПСК; Полтавський краєзнавчий музей. Полтава : АСМІ, 2007. 400 с.

27. Джерелознавство історії України / ред. кол.: Боряк Г. В., Войцехівська І. Н., Калакура Я. С. (заст. голови), Павленко С. Ф., Слюсаренко А. Г., Сохань П. С. Київський університет ім. Т. Шевченка / Кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1998. 212 с.

28. Дзира І. Я. Козацьке літописання 30-х - 80-х рр. XVIII ст.: Джерелознавчий та історіогр. аспекти / НАН України. Інститут історії України. Київ : Інститут історії України, 2006. 567 с.

29. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / Упорядн., авт. передм. та комент. В. Й. Горобець; Авт. вступ. ст. В. В. Панашенко; ред. кол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, Л. А. Дубровіна (відп. ред.), І. Б. Усенко, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко / НАН України. Інститут української археографії; Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Наук. думка. 1993. 392 с.

30. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. Збірник актових документів / Відп. ред. В. В. Німчук; Підг. до видан.: В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька / АН Української РСР. Ордена Трудового Червоного Прапора Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Вид-во Наукова думка, 1981. 316 с.

31. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич / Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.

32. Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упоряд. М. Крикун, О. Піддубняк; Вступ. ст. М. Крикуна. Львів, 2008. 1220 с.

33. Документи російських архівів з історії України. Том 1. Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр. / упоряд.: Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. Вступ: Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, Б. Флоря. Канадський інститут українських студій. Центр українських історичних досліджень ім. Петра Яцика. Львів : НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; РАН. Ін-т слов'янознавства і балканістики, 1998. 444 с.

34. Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. / сост. А. З. Барабой [и др.], ред. П. П. Гудзенко [и др.]; Ин-т истории АН УССР, Арх. упр. при Совете Министров УССР. Киев : Наукова думка, 1965. 824 с.

35. Еліта Слобідської України. Списки козацької старшини 60-х років XVIII століття / упорядн. С. Потапенко; Ред. кол.: П. Сохань (голова), А. Бойко, В. Брехуненко (відп. ред.), Д. Бурім, О. Маврін, В. Маслійчук, о. Ю. Мицик / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; Національний університет "Києво-Могилянська академія". Харків, 2007. 496 с.

36. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали. (1914–1918 рр.) / Наук. ред. О. О. Нестуля. Харків : ХНАМГ, 2009. 360 с.

37. Жерела до історії України-Руси / Вид. під ред. Михайла Грушевського. Т. 1. Львів : 1895. 402 с.

38. Жерела до історії України-Руси / Вид. під ред. Михайла Грушевського. Т. 2. Львів : 1897. 376 с.

39. Жерела до історії України-Руси / Вид. під ред. Михайла Грушевського. Т. 3. Львів : 1900. 490 с.

40. Жерела до історії України-Руси / Вид. під ред. Михайла Грушевського. Т. 4. Львів : 1898. 472 с.

41. Жерела до історії України-Руси / Вид. під ред. Михайла Грушевського. Т. 5. Львів : 1901. 137 с.

42. Жерела до історії України-Руси / Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. 6. Львів : 1913. 425 с.

43. Жерела до історії України-Руси / Вид. під ред. Михайла Грушевського. Т. 7. Львів : 1903. 415 с.

44. Жерела до історії України-Руси / Вид. під ред. Михайла Грушевського. Т. 8. Львів : 1908. 485 с.

45. Жерела до історії України-Руси. Т. 22. Дневник Якова Марковича, 1735–1740 / Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Київ; Львів : 1913. 385 с.

46. Запорізький архів. Студії з історії євреїв Запорізького краю (XIX – I половина XX ст.): Збірник документів і матеріалів / упоряд.: В. О. Бондар, О. Г. Величко, І. В. Козлова. Запоріжжя : Державний архів Запорізької області; Запорізький національний університет; Запорізьке міське відділення товариства «Україна-Ізраїль», 2010. 318 с.

47. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т.1. Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / уклад.: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 584 с.

48. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 2 / відп. ред. О. Карпенко. Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 712 с.

49. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 3. Кн. 1: Соціально-економічні відносини і визвольні змагання / відп. ред. О. Карпенко; укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. 644 с.

50. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 3. Кн. 2: Соціально-політичні процеси. Національно-культурне відродження / укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. 680 с.

51. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 4: Збройні сили у боротьбі за свободу, незалежність, соборність / відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. 886 с.

52. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 5. Кн. 1: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1918-1919 р. / Керів., відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет

ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. 944 с.

53. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 5. Кн. 2: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1920-1921 р. / Керів., відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2011. 948 с.

54. Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали. У 5 т. Т. 5. Кн. 3: Зовнішня політика і міжнародне становище. 1922-1923 р. / Керів., відп. ред. О. Карпенко; Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан / Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2013. 992 с.

55. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, І. П. Крип'якевич, Ф. П. Шевченко, К. Ф. Мартьянов (відп. секр) / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 1. Київ : Наукова думка, 1964. 292 с.

56. Історичні джерела та їх використання / ред. кол.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко, А. М. Катренко / АН Української РСР. Інститут історії; Архівне управління при Раді міністрів Української РСР. Вип. 5. Київ : Наукова думка, 1970. 220 с.

57. Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. Київ : Генеза, 2004. 496 с.

58. Калакура Я. С., Войцехівська І.Н., Павленко С.Ф. Історичне джерелознавство. Київ : Либідь, 2002. 488 с.

59. Клепатський (Клепацький), П. Г. Огляд джерел до історії України. (Курс лекцій, читаних протягом 1919 акад. р.). Вип. 1. Джерела византийські, арабські, західні, україно-руські юридичні пам'ятки, літописи, хронографи й синодики, подорожі чужоземців. Кам'янець на Поділля : друкарня Державного Українського університету, 1920. 137 с.

60. Книга Київського підкоморського суду (1584–1644) / Відп. ред. В. В. Німчук; упорядн.: Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, В. М. Кравченко, В. В. Німчук, Г. С. Сергійчук, В. В. Страшко, Н. М. Яковенко / АН України. Інститут мовознавства ім.

О. О. Потєбні; Археографічна комісія; Інститут історії; Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Київ : Наукова думка, 1991. 344 с.

61. Ковалєвська О. О. Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII–XVIII ст.: в 2-х ч. Ч. 1: монографія / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2014. 314 с.

62. Ковалєвська О. О. Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII–XVIII ст. В 2-х ч. Ч. 2: додатки / НАН України. Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2014. 330 с.

63. Ковальський Н. П. Анализ отечественных источников по истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. / М-во высш. и сред. спец. образования СССР, Днепропетр. гос. ун-т. – Днепропетровск : ДГУ, 1986. 79 с.

64. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI – первая половина XVII века). Ч. 1. Анализ советских археографических публикаций документальных источников / Министерство высшего и среднего специального образования СССР; Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1977. 96 с.

65. Ковальський Н. П. Источниковедение и археография истории Украины XVI – первой половины XVII в. Ч. 2. Анализ дореволюционных отечественных публикаций источников: Учебное пособие по спецкурсу / ред. Н. Н. Улащика / Министерство высшего и среднего специального образования СССР; Днепропетровский государственный университет. Днепропетровск, 1978. 115 с.

66. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI - первая половина XVII века) : учеб. пособие в 4 ч. / Мин-во высшего и среднего образования СССР, Днепропетров. гос. ун-т. Ч. 3. Характеристика публикаций источников на иностранных языках. Днепропетровск : ДГУ, 1978. 96 с.

67. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины (XVI - первая половина XVII века) : учеб. пособие в 4 ч. / Мин-во высшего и среднего образования СССР, Днепропетров. гос. ун-т. Ч. 4. Обзор основных отечественных собраний архивных источников. Днепропетровск : ДГУ, 1979. 110 с.

68. Ковальський Н. П. Анализ архивных источников по истории Украины XVI-XVII вв. / Днепропетр. гос. ун-т. Днепропетровск : ДГУ, 1984. 81 с.

69. Коліївщина: 1768-1769 роки у документальній та мемуарній спадщині. Т.1: Документи архіву Коша Нової Запорозької / упоряд. І. Синяк; ред. кол.: В. Смолій (гол. ред.), Г. Боряк, В. Брехуненко, Л. Демченко, О. Маврін, О. Музичук, Г. Папакін, Т. Чухліб / НАН України. Інститут історії України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Центральний державний історичний архів України. Т. 6/7. Київ : Інститут історії України, 2019. 494 с.

70. Копилов С. А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 464 с.

71. Корпанюк М. П. Слово. Хрест. Шабля (українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI-XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище) : монографія / наук. ред. О. Мишанич. Київ : Смолоскип, 2005. 903 с.

72. Коцур В.П., Коцур А.П. Історіографія історії України: Курс лекцій. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 520 с.

73. Крип'якевич І. П. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.): огляд публікацій / відп. ред. М. М. Кравець / АН УРСР. Інститут суспільних наук. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. 84 с.

74. Лазаревский А. М. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Вып. 1. Полк Черниговский. Уезды: Черниговский, Городницкий, Сосницкий. Чернигов : Губ. тип., 1866. 138 с.

75. Лев В. Український переклад Хроніки Мартина Бельського. Варшава : 1935. 76 с.

76. Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підготував В. Кравченко; Ред. кол.: Сохань П. С. (відп. ред.), Боряк Г. В., Крикун М. Г., Купчинський О. А., Маврін О. О., Майборода Р. В., Мицик Ю. А., Німчук В. В., Тодійчук О. В., Федорук Я. О., Яковенко Н. М. / Наукове товариство ім. Шевченка в Америці; Наукове товариство ім. Шевченка в Україні; НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2005. 600 с.

77. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Відп. ред. І. П. Чепіга / АН Української РСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1986. 222 с.

78. Макарчук С. Писемні джерела з історії України. Курс лекцій. Львів: Світ, 1999. 352 с.

79. Матеріали до історії української козаччини. Т. 5. Акти до Хмельниччини (1648–1657) / заг. ред. М. Грушевського; вид. М. Кордуба / Археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1911. 554 с.

80. Мемуари до історії Південної Русі / за ред. В. Антоновича. Вип. 2 (перша половина XVII ст.) Дніпропетровськ : Січ, 2006. 439 с.

81. Мемуари до історії Південної Русі / за ред. В. Антоновича. Дніпропетровськ : Січ, 2005. 191 с.

82. Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941-1944 / ред. кол.: Г. Боряк, О. Будницький, В. Васильєв, А. Когут, Л. Новікова, М. Панова, Т. Пентер, Р. Подкур, В. Шнайдер, О. Хлевнюк; Авт.-уклад.: В. Васильєв, Н. Кашеварова, О. Лисенко, М. Панова, Р. Подкур. / НАН України. Інститут історії України; Гайдельберзький університет ім. Рупрехта і Карла; Галузевий державний архів Служби безпеки України. Київ : Видавець В. Захаренко, 2018. 752 с.

83. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів : 2004. 1285 с.

84. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / упорядн.: Г. В. Болотова, К. А. Вислобоков, І. Б. Гирич, Т. Ю. Гирич, Л. З. Гісцова, Н. С. Грабова, О. І. Гуржій, О. Л. Зотіков, П. П. Найденко, О. Г. Полегайлов, П. М. Сас, Г. Р. Якушкін; Ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.), Л. З. Гісцова, О. І. Гуржій, В. А. Смолій (заст. відп. ред.), Ф. П. Шевченко / АН Української РСР. Археографічна комісія, Інститут історії; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві; Центральний державний військово-історичний архів СРСР. Київ : Наук. думка, 1989. 392 с.

85. ОУН в 1941 році: Документи. Ч. 1 / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. 336 с.

86. Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.) / редкол.: В. І. Шинкарук / АН УРСР. Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук. Київ : Наук. думка, 1988. 568 с.

87. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. Т. 5. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 pp. / Уклад.: П. Кулаковський / Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego; Російський державний архів древніх актів; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Острозьке відділення. Острог; Варшава; Москва, 1999. 608 с.

88. Переписні книги 1666 року / ред. В. О. Романовський / Всеукраїнська академія наук, Археографічна Комісія. Київ, 1933. 460 с.

89. Пешак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / Відп. ред. В. Німчук / НАН України. Інститут української археографії. Київ : Українознавство, 1994. 286 с.

90. Пилипенко В. Перед лицем ворога. Польська антигурецька література середини XVI – середини XVII ст. : монографія. Київ : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ, 2014. 232 с.

91. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Польське підпілля 1939–1941. Т. 1: Львів-Коломия-Стрий-Золочів / ред. кол. З. Гайовнічек, Г. Якубовський, П. Кулаковський, Р. Пиріг, В. Пристайко, О. Пшенніков, Ю. Шаповал, Є. Тухольський, М. Вінярчик – Коссаковська; Упорядн.: З. Гайовнічек, П. Кулаковський, М. Купецька, Ю. Шаповал, Є. Тухольський; Перекл.: М. – М. Мотиль – Блінчикова, М. Слонь – Новачек, І. Дедов / Центральний архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польщі; Державний архів Служби безпеки України. Варшава; Київ, 1998. 1092 с.

92. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946 pp. / ред. кол.: М. Вінярчик-Коссаковська, З. Гайовнічек, П. Кулаковський, Р. Пиріг, В. Пристайко, О. Пшенніков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал, Г. Якубовський; Упорядн.: З. Гайовнічек, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, В. Пристайко, О. Пшенніков, М. Слонь-Новачек, В.

Худзiк, Р. Цивiнський Г. Якубовський; Перекл.: М. Слонь-Новачек / Архiв Мiнiстерства внутрiшнiх справ i адмiнiстрацiї Республiки Польщi; Державний архiв Служби безпеки України. Варшава; Киiв, 2000. 1035 с.

93. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ столiття: Невiдомi документи з архiвiв спецiальних служб. Т. 3: Польське пiдпiлля 1939–1941 рр. Вiд Волини до Покуття. Ч. 1 / ред. кол.: С. Богунов, М. Вiнярчик-Коссаковська, З. Гайовнiчек, Б. Гронек, П. Кулаковський, В. Пристайко, О. Пшеннiков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал, Г. Якубовський; Уклад., наук. ред.: Є. Тухольський, Ю. Шаповал; Упоряд.: З. Гайовнiчек, Б. Гронек, С. Кокiн, П. Кулаковський, М. Маєвський, В. Пристайко, О. Пшеннiков, В. Худзiк; Перекл.: I. Козловський, М. Слонь-Новачек / Державний архiв Служби безпеки України; Архiв Мiнiстерства внутрiшнiх справ i адмiнiстрацiї Республiки Польща; Інститут нацiональної пам'ятi; Комiсiя з переслiдування злочинiв проти польського народу. Варшава; Киiв, 2004. 791 с.

94. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ столiття: Невiдомi документи з архiвiв спецiальних служб. Т. 4: Поляки i українцi мiж двома тоталiтарними системами 1942–1945. Ч. 1 / ред. кол.: С. Богунов, М. Вiнярчик-Коссаковська, З. Гайовнiчек, Б. Гронек, П. Кулаковський, П. Мерецький, В. Пристайко, О. Пшеннiков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Державний архiв Служби безпеки України; Архiв Мiнiстерства внутрiшнiх справ i адмiнiстрацiї Республiки Польща; Інститут нацiональної пам'ятi; Комiсiя з переслiдування злочинiв проти польського народу; Інститут полiтичних i етнонацiональних дослiджень НАН України. Варшава; Киiв, 2004. 875 с.

95. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ столiття: Невiдомi документи з архiвiв спецiальних служб. Т. 4: Поляки i українцi мiж двома тоталiтарними системами 1942–1945. Ч. 2 / ред. кол.: С. Богунов, М. Вiнярчик-Коссаковська, З. Гайовнiчек, Б. Гронек, П. Кулаковський, П. Мерецький, В. Пристайко, О. Пшеннiков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал. / Державний архiв Служби безпеки України; Архiв Мiнiстерства внутрiшнiх справ i адмiнiстрацiї Республiки Польща; Інститут нацiональної пам'ятi – Комiсiя з переслiдування злочинiв проти польського народу; Інститут полiтичних i етнонацiональних дослiджень НАН України. Варшава; Киiв, 2005. 878 с.

96. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 5: Акція "ВІСЛА" 1947 / Ред. кол.: С. Богунов, З. Гайовнічек, Б. Гронек, П. Кулаковський, П. Мерецький, В. Пристайко, О. Пшенніков, Є. Тухольський, Ю. Шаповал. / Державний архів Служби безпеки України; Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2006. 832 с.

97. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 6: Операція "СЕЙМ" 1944–1946 / ред. кол.: Є. Беднарек, С. Богунов, З. Гайовнічек, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, В. Тихомиров, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2007. 1392 с.

98. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 7: Голодомор в Україні 1932-1933 / ред. кол.: Є. Беднарек, С. Богунов, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, В. Тихомиров, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2008. 1304 с.

99. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 8: Великий Терор. Польська операція 1937-1938. Ч. 1 / ред. кол.: Є. Беднарек, В. В'ятрович, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2010. 1040 с.

100. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 8: Великий Терор. Польська операція 1937-1938. Ч. 2 / ред. кол.: Є. Беднарек, В. В'ятрович, С. Кокін, П. Кулаковський, М. Маєвський, П. Мерецький, З. Навроцький, Є. Тухольський, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2010. 1044 с.

101. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944-1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 1 / ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович, С. Кокін, І. Кулик, Р. Лескевич, М. Маєвський, З. Навроцький, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2017. 1720 с.

102. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9: Організація українських націоналістів у Польщі в 1944-1950 роках. Ліквідація керівних структур. Ч. 2 / ред. кол.: Є. Беднарек, В. Бірчак, В. В'ятрович, С. Кокін, І. Кулик, Р. Лескевич, М. Маєвський, З. Навроцький, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2017. 721-1568 с.

103. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 10: Наказ № 001353. Операція проскрипції НКВД 1939-1941 / ред. кол.: Є. Беднарек, Й. Карбаж-Вілінська, В. Ковальчук, А. Когут, М. Крук, Р. Лескевич, М. Маєвський, З. Навроцький, В. Окіпнюк, Ю. Шаповал / Галузевий державний архів Служби безпеки України; Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. Варшава; Київ, 2020. 490 с.

104. Поменник Софії Київської. Публікація рукописної пам'ятки другої половини XVIII – першої чверті XIX ст. / упорядк. та вступ. статті О. Прокоп'юк; Наук. ред. Л. Гнатенко; Відп. ред. І. Дивний / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; Київська духовна академія Української православної церкви Київського патріархату; Український центр біографічної некрополістики; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Інститут рукопису. Київ, 2004. 264 с.

105. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття. Київ : Критика, 2011. 232 с.

106. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / упорядн. О. В. Тодійчук (гол. упорядн.), В. В. Страшко, Р. І. Осташ, Р. В. Майборода; Ред. кол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.), Г. В. Боряк, Я. Р. Дашкевич, В. І. Крекотень, М. П. Лукичов, Ю. А. Мицик, А. П. Непокупний, В. В. Німчук, В. А. Смолій, П. С. Сохань, Н. М. Яковенко / НАН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії, Інститут історії України; Російський державний архів давніх актів. Київ : Наукова думка, 1995. 592 с.

107. Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР, 1917–1941. Київ : Наук. думка, 1981. 206 с.

108. Санцевич А. В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945–1970). Київ : Наук. думка, 1972. 204 с.

109. Сербин Р. Голод 1921–1923 і українська преса в Канаді / Українсько-Канадський Дослідно-Документаційний Центр; Інститут української археографії Академії наук України. Торонто; Київ, 1992. 704 с.

110. Український архів : в 4 т. Т. 1. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку / ред. К. Лазаревська. Київ : Друк. Всеукр. Акад. Наук. 1929. 574 с.

111. Українські грамоти XV ст. / Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ, 1965. 164 с.

112. Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич ; ред. кол. В. Смолій / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Альтернативи, 1998. 383 с.

113. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Частина 2 / упоряд. І. Бутич, В. Риневич; голова ред. кол. П. Сохань. Київ : НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім.

М.С.Грушевського, Наукове товариство ім. Шевченка, Центральний держ. історичний архів України, 2006. 800 с.

114. Універсали Павла Полуботка (1722-1723) / упоряд. В. Ринсевич ; голова ред. кол. П. Сохань / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Чернігівський держ. педагогічний ун-т ім. Т.Г.Шевченка, Наукове товариство ім. Шевченка, Центральний держ. історичний архів України. Київ, 2008. 720 с.

115. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; Ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич (заст. голови), Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій, Ю. Шемшученко. Київ; Львів : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Наукове товариство ім. Шевченка; Центральний державний історичний архів України, 2004. 1118 с.

116. УПА: спогади, документи / упоряд.: о. Мицик Ю. (гол. упор.), Даниленко Вас., Іваннікова Л., Ковальчук В., Тарасенко І., Хижняк З., Борщик Я., Овчинников О., о. Тарасенко Ю., Шепель Ф.; Ред. кол.: А. Брехуненко, Д. Бурім, О. Маврін, Г. Папакін, Г. Швидько / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інститут історії України; Національний університет "Києво-Могилянська Академія"; Канадський іститут українських студій (Едмонтон). Київ, 2016. 540 с.

117. Чорнобиль. Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986-1988) / упоряд.: О. В. Бажан, О. Г. Бажан, Г. В. Боряк, С. І. Власенко; Відп. ред. В. А. Смолій / НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. Київ : Інститут історії України, 2017. 830 с.

118. Юркова О. В. Документи про створення і перші роки діяльності Інституту історії України АН УРСР (1936-1941) / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Київ : Ін-т історії України, 2001. 210 с.

119. Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. 170 с.

120. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / Національний університет "Острозька

академія”. Острог : Вид-во Національного університету "Острозька академія”, 2009. 526 с.

Інтернет-ресурси

1. Державна архівна служба України : офіційний веб-портал. URL: <https://archives.gov.ua/>
2. Електронна бібліотека «Культура України». URL: <http://elib.nplu.org/>
3. Електронна бібліотека «Україніка». URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua>
4. Електронний архів українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/>
5. Житомирщина історична : інтернет-видання. URL: <http://www.history.zt.ua>
6. Ізборник : історія України IX–XVIII ст. (першоджерела та інтерпретації). URL: <http://litopys.org.ua/>
7. Інститут історії України НАН України. URL: <http://www.history.org.ua/>
8. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. URL: <http://archeos.org.ua/>
9. Історична правда : інтернет-видання. URL: <http://www.istpravda.com.ua>
10. Музей дисидентського руху (Харківська правозахисна група). URL: <http://museum.khpg.org/>
11. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : електронний ресурс. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
12. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>
13. Проект «Локальна історія». URL: <https://localhistory.org.ua/>
14. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/>
15. Український центр вивчення історії Голокосту. URL: <https://holocaust.kiev.ua/>
16. Центр міської історії : Urban Media Archive. URL: <https://uma.lvivcenter.org/>

17. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/>

18. Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини «Діаспоріана». URL: <https://diasporiana.org.ua/>

Навчальне видання

Сичевський Антон Олександрович

Методичні рекомендації
до семінарських занять та самостійної роботи з
вибіркової освітньої компоненти

«Історичне джерелознавство»

В авторській редакції